ప్రతిమానాటకము

భాసకృతికి తెనుఁగు

వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి

ద్వితీయ ముద్రణము

చెన్నపురి :
ఆంధ్రపత్రికా ముద్రాలయమున
ముద్రితము

తొలిపలుకు

ఇప్పటి కించుమించుగాఁ బదునేడేండ్లకుఁ బూర్వము నే నీనాటకమును దెలిఁగించితిని. మన్మిత్రులు బ్రహ్మశ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగా రప్పుడు తిరువనంతపురమునందుఁ గార్యాంతరమునఁ గొన్ని మాసములు వసించి భాసనాటకములఁ గొన్నింటి నక్కడనుండి వ్రాసికొనివచ్చిరి. అప్పటి కింకను తిరువనంతపుర గ్రంథమాలలో నా నాటకములు ముద్రితములు గాలేదు. ఆవ్రాఁతప్రతులనుబట్టియే కవిగారు కొన్ని నాటకములను దెలిఁగించిరి. నేను కొన్నింటిని దెలిఁగించితిని. పెద్దదగు నీ ప్రతిమానాటకమును నే నప్పుడు ముద్రింపఁ జాలనయితిని. తరువాతఁ దిరువనంతపురరాజకీయసంస్కృతగ్రంథమాలాసంపాదకులగు శ్రీగణపతిశాస్త్రిగా రీ ప్రతిమానాటకమును రెండుమార్లు ప్రకటించిరి. రెండవతూరి స్వరచిత వ్యాఖ్యాసహితముగాఁ బ్రకటించిరి. నే నిప్పుడు దీనిని బ్రకటించుటలో నా వ్యాఖ్యానముయొక్క తోడ్పాటునుగూడఁ బడసితిని. రెండుమూఁడుచోట్లమాత్ర మా వ్యాఖ్యానరీతిని, పాఠరీతిని విడిచి తొలుత నాకుఁదోఁచిన యర్థమును, నేను జూచినవ్రాఁతప్రతిపాఠమును బాటించితిని. అవియే యనుగుణముగా నున్నవన్న నమ్మిక నాకుఁ గలదు. పెక్కుపట్టుల గణపతిశాస్త్రిగారి వ్యాఖ్య మిక్కిలి చక్కఁగా నున్నది. భాసనాటకము లని

గణపతిశాస్త్రిగారు ప్రకటించిననాటకచక్రము భాసకృతము గా దని యిప్పుడు గొంద ఱుద్ఘోషించుచున్నారు. కాని యీ యుద్ఘోషములు గణపతిశాస్త్రిగారు చెప్పినకారణముల నెల్ల ఖండింపఁజాలినవిగా లేవు. రామాయణ, భారతకథలనుబట్టి భాసుఁడు రచించిననాటకము లాతఁడు రామాయణ భారత కథలలోని యనౌచిత్యములను సంస్కరించుటకై యభిమానించి రచించినాఁడేమో యనఁదగిన ట్లున్నవి. ప్రస్తుతమయిన యీ ప్రతిమానాటకమునం దట్టిసంస్కారములను బరికింపఁదగును. కైకేయీవృత్తమును, సీతావృత్తమును నిందుఁ జక్కఁగా సరి పఱుపఁబడినవి. కైకేయికి దుర్బుద్ధి యీ నాటకరీతిని గాన రాదు. సీత హిరణ్యమృగమును గోరుటగాని, లక్ష్మణుని నవాచ్యవచనము లాడుటగాని యిందుఁ గానరాదు. పంచమ షష్ఠాంకములను జూచినచో నీవిషయము తేటపడును.

ప్రథమాంకమున వల్కలకల్పనము, తృతీయాంకమున దశరథప్రతిమాకల్పనము, పంచమాంకమున దశరథశ్రాద్ధకల్ప నము నిందు సరిక్రొత్తవిషయములు. ఇవి మిక్కిలి సరస ములై, సంగతములై యున్నవి. ప్రతిమానాటకరచనలు గొన్ని శాకుంతలనాటకరచనలో ననుకరింపఁబడినవి. తృతీయాంక మున రథవేగవర్ణనము, పంచమాంకమున "కసుగందుక్" ఇత్యాదిసీతావనస్థితివర్ణనము, కాళిదాసుని శాకుంతల రథవేగ వర్ణనమును, 'సరసిజ మనువిద్ధ' మిత్యాదిశకుంతలావనస్థితివర్ణన మును జూడఁదగును. సీత చెట్లకు నీళ్లు పోయుచుండుటను

వర్ణించు "సీ. ఆలవాలముల నిండార నుర్వులువాఱ" అను పద్యము (పంచమాంకము) స్వభావోక్తి సౌభాగ్యముచే నెంతయు హృద్యముగా నున్నది.

సప్రయోజనముగా జరపినసంస్కారములుగాక వాల్మీకి రామాయణకథకును, ఈనాటకకథకును భేదములు గొన్ని గానవచ్చుచున్నవి. అట్టి దొక్కటి: ఇందు లక్ష్మణుఁడు పెద్దవాఁడుగాను, భరతుఁడు చిన్నవాఁడుగాను గానవగును. లక్ష్మణుఁడు భరతుని 'వత్స!' యని పిలుచును; ఆశీర్వదించును. భరతుఁడు లక్ష్మణునకు మ్రొక్కును; 'ఆర్య!' యని పిలుచును. ఈ విషయము వాల్మీకిరామాయణమున సంశయగ్రస్తముగా నున్నది. బాలకాండలో:—"పుష్యే జాతస్తు భరతః—సార్పే జాతౌ తు సౌమిత్రీ—" అని కలదు. భరతుఁడు పుష్య నక్షత్రమునను, లక్ష్మణశత్రుఘ్నులాశ్లేషానక్షత్రమునను జన్మించిరి: కాన భరతుఁడే జ్యేష్ఠుఁ డగును. కాని, దీనికి విరుద్ధముగా లక్ష్మణుఁడే జ్యేష్ఠుఁ డగు ననుటకుఁగూడ సాధనములు గొన్ని రామాయణమునందుఁ గలవు. యుద్ధకాండమున ౧౩౦-వ సర్గము ౩౯-వ శ్లోకము:—

"తతో లక్ష్మణ మాసాద్య వైదేహీం చాభ్యవాదయత్,
అభివాద్య తతః ప్రీతో భరతో నామ చాఽబ్రవీత్"

అని కలదు. సరళరీతిని జూడఁగా నిక్కడ భరతుఁడు లక్ష్మణుని, సీతను నమస్కరించిన ట్లర్థ మేర్పడును. ఇట్లు చెప్పి

ననే 'వైదేహీంచ'యనుట సమర్థ మగును. జన్మకాలమునుబట్టి భరతజ్యేష్ఠ్యము ప్రవ్యక్త మగుచుండుటచే రామాయణవ్యాఖ్యాత లిక్కడ చిక్కుపడిరి. గోవిందరాజు "లక్ష్మణమాసాద్య = కృతనమస్కారం లక్ష్మణ మాలింగనేన సంభావ్య, ఇదంచ లక్ష్మణస్య కనిష్ఠత్వాత్, లక్ష్మణేన చికీర్షితో నమస్కారో రామసన్నిధా భరతేన ప్రతిషేధిత ఇతి చాహుః. వైదేహీం చాభ్యవాదయత్ - చకారో రామనమస్కారం సముచ్చినోతి." అని వ్రాసెను. మఱియు నీతఁడు "సీతామాదాయ గచ్ఛ త్వమగ్రతో భరతాగ్రజ" అని స్థలాంతరమునఁ గల వాల్మీకిరామాయణప్రయోగము సరళరీతిని లక్ష్మణజ్యేష్ఠ్యమును జెప్పుచున్నను, జన్మకాలరీతికి విరుద్ధ మగుటచే, 'భరతాగ్రజ ఇత్యత్ర బహువ్రీహి రిత్యుక్తమ్' అని క్లిష్టార్థము గల్పించెను. 'స సంఖ్యే భరతానుజః' అని యింకొకచో భరతజ్యేష్ఠ్యవ్యంజకప్రయోగమును గల దని గోవిందరాజు పేర్కొనెను. తిలకవ్యాఖ్యానమున 'తతో లక్ష్మణ మాసాద్య' యను శ్లోకమున లక్ష్మణునకు భరతుఁడు నమస్కరించినట్లే యర్థము చెప్పఁబడినది. కాని, దాని నాతఁడు వేఱువిధమున సమర్థింపఁ బోయెను:—'యద్యపి లక్ష్మణో భరతాత్కనిష్ఠో వయసా—స్పష్టం చేదం జన్మప్రకరణే. తథాఽపి జ్యేష్ఠానువర్తనేన స్వాపేక్షయా అధికగుణత్వేన స్వవ్యవహారేణ జ్యేష్ఠానువృత్తి రేవం కర్తవ్యేతి భరతం ప్రతి ఉపదేశదానేనచ గురుత్వబుద్ధ్యా తస్య నతి రుచితైవ'. ఇది వైష్ణవసంప్రదాయరీతి నున్నది—పాయస

ప్రదానమునుబట్టి, వివాహక్రమమునుబట్టి లక్ష్మణునకే జ్యైష్ఠ్య
ము గానవగును. గోవిందరాజు దీనిని చేర్కొని యది జన్మ
కాలరీతిచేఁ బరిహృత మయ్యె ననెను. భవభూతి భరతజ్యైష్ఠ్య
మునే పాటించెను. అర్వాచీనులు పలువురు భరతజ్యైష్ఠ్యమునే
యభిమానించినను, ప్రాచీనుఁ డగు భాసునినాఁట లక్ష్మణ
జ్యైష్ఠ్యమే లక్షిత మైన ఈనాటకమునుబట్టి తెలియనగును.
లక్ష్మణజ్యైష్ఠ్యము వాల్మీకిసమ్మతము గా దని కూడ స్పష్ట
ముగాఁ జెప్పఁజాలము.

భరతునివృత్త మిందుఁ బరమోత్తమముగాఁ గాపాడఁ
బడినది. వాల్మీకులవారుగూడ భరతునివృత్తమును గడుపవిత్ర
ముగఁ జిత్రించిరి. ఈనాటకమున భరతోక్తి యిది యెంతయు
హృద్యము !—

"శ్లో. పాపాత్మం డగునేని.........దీక్షితః"

(తృతీయాంకము)

'కొడుకు దుష్టుఁడేని ఘటశ్రాద్ధము చేసి వాని కపుత్రత్వ
మును గల్పింపవచ్చును. వానికి దాయ మీయ నక్కఱలేదు.
వానితో నాశౌచాదిసంబంధ ముండదు. కాని, తల్లి యెంత
దుష్టురాలైనను, ఆమెమాతృత్వముమాత్రము తొలఁగదు.' అని
ధర్మశాస్త్రనిర్ణయము గలదు. ఇతరదోషము లున్నను మాతృ
త్వము తొలఁగకపోవచ్చును గాని, యామె భర్తృద్రోహము
చేయునేని యప్పుడు మాతృత్వము తప్పక తీసివేయవలసినదే

యని యీ ధర్మశాస్త్రమును భరతుఁడు సంస్కరించు ననుట హృద్యాతిహృద్యము! ఇట్టివిషయము లనేకము లిందుఁ గలవు. సరసులు గుర్తింపఁగలరు.

బహుకాలమునకు ముందే రచించినను మూలఁ బడవైచిన యీనాటకమును మన్మిత్రులు, విద్వాంసులు, వినీతులు నగు శ్రీజయంతిపురము జమీన్దారుగారు వాసిరెడ్డి శ్రీదుర్గాసదాశివేశ్వరప్రసాద బహద్దరుగారు, ముద్రింపఁ బ్రోత్సాహపఱచిరి. వారిచేఁ బ్రోత్సాహితుఁడను గానిచో నే నిప్పుడు దీనిని ముద్రింపఁబూనను. ప్రకటనమునకు బహురచనములు పయిపయి వచ్చుచున్నను, అప్రౌఢకృత మయినను నాయీనాటకము నందుకొని ప్రకటించిన భారతీపత్రికాధిపతులసాహాయ్యమును బ్రశంసించుచున్నాఁడను. మధురకవితారచనాప్రథితులగు బ్రహ్మశ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముపంతులుగారు గూడ నీనాటకమును దెలిఁగించినట్టును, బ్రకటించినట్టును వింటిని. కాని దాని నే నింతవఱకును జూడలేదు. గుణదోషవివేచనమునకు సహృదయులు ప్రమాణము.

మదరాసు
౨౪-౧౧-౨౬

వేటూరి-ప్రభాకరశాస్త్రి

ప్రతిమానాటకము

[నాంది యయినతర్వాత సూత్రధారుఁడు ప్రవేశించును.]

సూత్రధారుఁడు—

గీ. సీత చెలికాఁడు లక్ష్మణాశ్రితుఁడు భరత
హితుఁడు సుగ్రీవరాముఁ డప్రతిమమతి సు
మంత్రనుతుఁడు విభీషణాత్మకుఁడు రావ
ణారి యగుశౌరి మీకు శ్రేయము లొసంగు.

(తెరవంకఁ జూచి)

ఆర్యా! ఇటు రమ్ము.

నటి— (ప్రవేశించి) ఇదిగోనండీ వచ్చినాను.

సూత్ర— ఏదీ! ఈ శరత్కాలమునుగూర్చి ఒక్కపాట పాడుము.

నటి— ఆలాగేనండీ! పాడుతున్నాను.

(పాడును.)

సూత్ర—ఈకాలమున-

గీ. సైకతములందుఁ గాశవస్త్రములఁ దాల్చి
యంచచెలి మైమయిని నడయాడుచుండు—

(తెరలో)

అయ్యా! అయ్యా!

సూత్ర—(విని) సరి; తెలిసినది.
ప్రమదము దలిర్ప రాజసౌధమునయందు
నాత్రమున వర్తిలెడు ప్రతీహారివోలె.

[నిష్క్రమించిరి.]

ఇద స్థాపన

ప్రతీహారి—(ప్రవేశించి) అయ్యా! కాంచుకీయులలో ఎవరూ ఇక్కడున్నవారు?

కాంచుకీయుఁడు—(ప్రవేశించి) అమ్మా! ఇదిగో నే నున్నాను. ఏమి చేయవలెను?

ప్రతీ—అయ్యా! దేవరాక్షసయుద్ధములలో అప్రతిహతమహారథు లయి గెలు పందినవారు దశరథమహారాజులుంగారు ఈవిధంగా ఆజ్ఞాపిస్తు

న్నారు: "చిరంజీవి శ్రీరామచంద్రునికి రాజ్యప్రాభవము సంక్రమింపఁజేయుటకు అభిషేకసంభారములు శీఘ్రముగా ఆయత్తపఱచవలసినది" అని.

కాంచుకీ—అమ్మా! మహారాజులుం గారు సెలవు దయచేయించినట్లు సర్వము సంసిద్ధపఱుచుటయినది. అవిగో చూడు—

సీ. పటహాదివాద్యముల్ పరికలితము లయ్యె
    వందివర్గము చేరవచ్చి యుండె
హస్తికచ్ఛత్రచామరము లాత్తము లయ్యె
    భద్రాసనము సిద్ధపఱుపఁబడియె
సౌవర్ణకలశముల్ సమకూర్పఁబడెఁ దీర్థ
    వారితోఁ గుశపుష్పపూరితముగ
రప్పింపఁబడెఁ బుష్యరథము మంత్రులతోడఁ
    బౌరు లారంగూరి పాఱుతెంచి

రింత కెల్లమంగళ మయి సంతరించు
సంచితుఁడు వేదమూర్తి మహామహుండు
విధివిధానము లెల్ల నిర్విఘ్నపఱిచి
వెలయుచున్నాఁడు వేదిపై నలువకొఁడుకు.

ప్రతీ—ఆలాగా! సరి! చక్కఁగా సమ కూర్చినారు.

కాంచుకీ—ఆహా! మేలుగదా!

ఆ. జగతియందు రామచంద్రుఁ డను చంద్రుని
కఖిల రాజ్యపట్ట మప్పగించి
యిపుడు భూమిప్రజలఁ గృతకృత్యులను జేసె
దశరథేశ్వరుండు తానుఁ దనిసె.

ప్రతీ—అయ్యా! త్వరపడు! త్వరపడు!

కాంచుకీ—అమ్మా! ఇదిగో నేను తొందర తోనే ఉన్నాను. (అని నిష్క్రమించును.)

ప్రతీ—(పరిక్రమించి చూచి) అయ్యా! సంభవకా! సంభవక! వెళ్లు, నీవుకూడా మహారాజులుంగారి సెలవైందని పూజ్యులయిన పురోహితుల వారిని తొందరపెట్టు. మర్యాదతో మాటాడు సుమా వారితో! (ప్రక్క కరిగి) సారసికా! సారసికా! సంగీతశాలకు పోయి నాటకులకు విన్నవించు—'సమయానుగుణమైన నాటక మాడడానికి సన్నద్ధులు గావలసిన' దని. ఇదుగో నేనూ వెళ్లి

సర్వము సమకూర్చబడ మైన దని మహారాజులుం గారితో మనవి చేసుకుంటాను. (నిష్క్రమించెను.)

(అంత అవదాతిక నారచీర గొనివచ్చును.)

అవదాతిక—అయ్యో! ఎంత తంటాగా ఉంది! నవ్వటాలకు నారచీర ఎత్తుకువస్తేనే నాకు ఇట్లా ఉందే! దురాశతో పరధనము దొంగిలించుకు వస్తారే, వాళ్లకు ఇంకా ఎట్లా వుంటుందో! నవ్వు తెచ్చుకుందామనుకుంటాను. ఒక్కరైను ఎట్లా నవ్వేది?

(అంత సీత సపరివారయై ప్రవేశించును.)

సీత—(చెలితో)ఓసీ! అవదాతికముఖమేమో వెలవెలపోతున్నట్టున్నది, ఎందుచేతనోకదా!

చేటి—అమ్మా! పరిచారిక లంటే ఆతప్పూ ఈతప్పూ చేస్తూఉంటారు గదా! ఇప్పు డేదో తప్పు చేసిఉంటుంది.

సీత—కాదుకాదు. నవ్వు తెచ్చుకోవలె నని చూస్తున్నట్టున్నది.

అవదాతిక—(చేరఁబోయి) రండి, అమ్మగారూ! రండి. నేను తప్పు చేయలేదు సుమండీ; నే నేమీ తప్పు చేయలేదు.

సీత—ఎవరు ని న్నడిగినారు, అవదాతికా! ఏమిటే అది? ఎడమచేతిలో ఏమిటో ఉంచుకున్నావు?

అవదాతిక—అమ్మగారు! ఇది నారచీరండి!

సీత—నారచీర నెక్కడనుంచి తెచ్చినావే?

అవ—అమ్మగారు! వినండి చెప్పుతున్నాను. ఆమెనండి - నాటకరంగాలంకారాలు జాగ్రతపరుస్తుందే ఆమెను, రేవమ్మగారిని - 'పనితీరిపోయినవి అశోకపుచిగురుటాకులు ఉంటేను నాకి' మ్మని అడిగినానండీ. అడిగితేను, 'వల్లకా' దన్నది. అందుకని ఆమెగారిపని పట్టించడంకోసం అక్కడనుంచి ఇది తీసుకువచ్చాను.

సీత—తప్పుపని చేసినావు; పో ఇచ్చిరా.

అవ—అమ్మగారూ! నవ్వులాటలకు గాదండీ దీనిని నేను తీసుకువచ్చింది?

సీత—వెఱ్ఱిదానా! ఇట్లాగే తప్పులు పెరుగు తవి; వెళ్లు, ఇచ్చివేయి; ఇచ్చివేయి.

అవ—చిత్తం, అమ్మగారూ! ఇచ్చివేస్తాను.

(నారచీరను బయలుగాఁ బట్టుకొని వెళ్లుచుండును.)

సీత—ఓసీ! ఇట్లా రా!

అవదాతిక—అమ్మగారు! ఇదిగో వచ్చాను.

సీత—ఓసీ! ఏమే, ఇది నేను కట్టుకుంటే బాగుంటుందా?

అవ—అమ్మగారు! చక్కనివారి కన్నీ చక్కగానే ఉంటవిగాదండీ? మీరు కట్టుకు చూడండి!

సీత—ఐతే ఇటుతే. (తాల్చి) ఓసీ! చూడు! ఇప్పుడు బాగుందా?

అవదాతిక—మీకు బాగుందండీ! నార చీరయినా పమిడిచీరలా గుంది.

సీత—(చేటికతో) ఓ! ఏమే, నీ వేమీ మాటాడవు?

చేటి—మాటలతోటి యెందుకు? ఇవిగో ఒళ్లంతా గగుర్పులు చెప్పుతున్నవి; చూడండి.

(గగుర్పులు చూపును.)

సీత—ఓసీ! అద్ద మిట్లా తీసుకురా!

చేటి—చిత్తము. (తెచ్చును) అమ్మా! ఇదిగో అద్దము.

సీత—(చేటీముఖము చూచి) ఉండనీ అద్దము. నీ వేమో చెప్పదలచుకొన్న ట్టున్నావు.

చేటి—అమ్మగారూ! నే నిట్లా విన్నాను. కంచుకి బాలాకయ్యగారు 'అభిషేకము, అభిషేకము' అని అంటున్నారు.

సీత—ఎవరో రాజ్యాభిషిక్తు లవుతారు. (ఇంకొక చేటి వచ్చి)

చేటి—అమ్మగారు! శుభవర్తమానం, శుభవర్తమానం.

సీత—ఏమి టేమిటే; బులపాటంతో అంటున్నావు!

చేటి—బాబుగారికి అభిషేకము గాదండీ!

సీత—తండ్రిగారు క్షేమముగా ఉన్నారా?

చేటి—మహారాజులుంగారే పట్టం గట్టుతున్నారు.

సీత—అయితే రెండుశుభవార్తలు విన్నాను. బాగా పెద్దగా ఒడిపట్టు.

చేటి—ఆహా! (అట్లు చేయును.)

(సీత నగల నూడదీసి యిచ్చును.)

చేటి—అమ్మగారూ! నగారా మోతలాగున్నది.

సీత—అదే.

చేటి—ఒక్కసారిగట్టిగా కణకణ వాయించి మరి ఊరుకున్నారేమి చెపుమా?

సీత—ఏదయినా అడ్డంకి వచ్చిందేమో అభిషేకానికి? ఏమంటే, రాజస్థానములు బహు గడబిడలతో ఉంటవాయెను.

చేటి—అమ్మగారు! నే నిట్లా విన్నాను. బాబుగారికి పట్టముగట్టి మహారాజులుంగారు అడవికి వెళ్లుతారట.

సీత—అయితే ఆఉదకము రాజ్యాభిషేకము కోసముకాదు. కన్నీటిముఖము కడుగుకొనడముకే.

(అంత రాముఁడు ప్రవేశించును.)

రాముఁడు—అన్నా!

సీ. పటహప్రణాదముల్ ప్రారంభ మయ్యెను
కూర్చుండి రే తెంచి గురుజనులును
భాసురం బైన భద్రాసనంబునయందు
నధివసించితి నేను విధిహితముగ
తల యొగ్గితి సువర్ణకలశంబుల జలంబుఁ
గ్రుమ్మరింపఁగ నెత్తికొనిరి మఱియు
నన్ను నాహ్వానించి నరనాథుఁ డంతలో
నట పీడి చను మని యాన తిచ్చె
విడిచి యట్టె నేను వెడలితిఁ బ్రజ లట్టి
ధైర్యమునకు నద్భుతంబు గనిరి
వింత యేమి యిందు సంతాన మిలయందుఁ
గన్నతండ్రిమాట విన్నచోట!

'నాయనా! నీ విప్పుడు విశ్రమింపు'మని రాజుగారు నన్ను వీడుపుచ్చఁగాఁ దలబరువు దీఱినట్టు, తెప్పిఱిల్లినట్టు, నామదికిఁ దోఁచినది. నేను వెను

కటి రామచంద్రుఁడనుగానే, మహారాజుగారు మహారాజుగారుగానే ఉండుట మంచిది. ఇదిగో ఇప్పుడు మైథిలిని జూచెదను.

అవదాతిక — అమ్మగారూ! రాజకుమారులుంగారు వస్తున్నారు. నారచీరను విడవలేదు మీరు!

రాముఁడు — మైథిలీ! ఏమిచేయుచుంటివి?

సీత — ఏమి! ఆర్యపుత్త్రులా! (చూచి) జయము ఆర్యపుత్త్రులకు.

రాముఁడు — మైథిలీ! కూరుచుండుము.

(కూరుచుండును)

సీత — చిత్తము. సెలవుప్రకారము.

(కూరుచుండును)

అవదాతిక — అమ్మగారూ! రాజకుమారులుంగారు మునుపటివేషముతోనే ఉన్నారు. మన మనుకొన్నది అబద్ధమువలె ఉంది.

సీత — అటువంటివారు అబద్ధమాడరు. ఐనా రాజస్థానములు ఎన్నో గడబిడలతో ఉంటవి.

రాము——మైథిలీ! ఏమి టది? ఏమో మా టాడుచున్నావు?

సీత——ఏమీ లేదు. ఈపిల్ల అంటున్నది 'అభిషేకము అభిషేకము' అని.

రాము——నీ కుతూహలము తెలిసికొన్నాను. అగును; అభిషేకప్రయత్నము జరగకపోలేదు. వినుము: ఇప్పుడు మహారాజుగారు ఉపాధ్యాయామాత్య ప్రకృతిజనసమక్షమున నన్ను బాల్యాభ్యస్త మయినయంకమునఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని కోసలరాజ్యము నొకయేల్బడి క్రిందికిఁ దెచ్చి "నాయనా! రామచంద్రా! నీతల్లికడుపు చల్లఁగా నీవు రాజ్యమును గ్రహింపుమా" యనిరి.

సీత——అప్పుడు మీ రేమి పలికితిరి?

రాముఁడు——మైథిలీ! నే నేమిపలికియుందు నని నీ వనుకొనెదవు.

సీత——ఆర్యపుత్త్రు లప్పుడు బదులు పలుకక నిట్టూర్పు విడిచి మహారాజులుంగారిపాదములపైని పడిఉంటా రని నే ననుకొంటాను.

రాము—సరిగా నూహించితివి. తుల్యశీలురగుదంపతులను బ్రహ్మ సకృత్తుగా సమకూర్చుచుండును. అట్లే అప్పుడు పాదములపైఁ బడితిని.

గీ. మీఁదఁ బడు తండ్రిగారిబాష్పోదకమునఁ
గ్రిందఁ బడు నాదుబాష్పవార్బిందువులను
సమముగాఁ దండ్రిగారిపాదములతోడఁ
దడిసె నప్పుడు నాదుమస్తకముగూడ.

సీత—అటుతర్వాత ?

రాముఁడు—అటుతర్వాత వారియనునయవాక్యములకు నే నంగీకరింపకపోఁగా, వారు జరాదోషము సమీపించిన తమప్రాణములమీఁదను ఒట్టు పెట్టినారు.

సీత—ఆపైని ?

రాముఁడు—ఆపై నప్పుడు—

గీ. తొడరి యభిషేకఘటము శత్రుఘ్న లక్ష్మ
ణులు గొనిరి; గొడ్గు తేఁడు రోదిలుచుఁ గొ
ద్రొటిలుచు తేనిచెవిలో నెదోవచించె [నియోఁ;
నంత మంథర ; రాజు గానైతి నేను.

సీత—నాకు చాలాసంతోషము. మహారాజులుంగారు మహారాజులుంగారే; ఆర్యపుత్త్రులు ఆర్యపుత్త్రులే.

రాము—మైథిలీ! అలంకారములను దీసియుంటి వేల?

సీత—నేను పెట్టుకొననేలేదుగదా!

రాము—కాదు. ఇప్పుడే నీవు నగల నూడఁదీసియుందువు.

చ. ఒరసెను గమ్మదోయి వడి
నూడ్పఁకతంబునఁ గర్ణరంధ్రముల్,
గరములఁ దెల్పు గన్పడెడుఁ
గంకణముల్ వదలించుటన్, మెయిన్
బరువయియున్న పెన్నగల
పట్టునఁ దొట్టినయొత్తు లిత్తఱిన్
విరియకయున్న, వోయువిద!
వీడితి విప్పుడె భూషణావళుల్.

సీత—ఆర్యపుత్త్రులు అబద్ధముకూడా సత్యమువలె సందర్భింపజేసి చెప్పగలరు.

రాముఁడు—అవును లెమ్ము. ఇంక నలంక రించుకొమ్ము. నే నద్దము పట్టుకొందును. (అట్లుచేసి నిర్వర్ణించి) నిలుము.

గీ. అద్దమున నారచీరలయట్లు దోఁచె
సూర్యకిరణంబులా యివి సుదతి! కావు.
నవ్వుచేత నూహించితి, నివ్విధమున
వేడుకకుఁ దాల్చితివొ వ్రతవిధికొ చెపుమ!

అవదాతికా! ఏమి యిది?

అవదాతిక—దేవా! ఏమో బాగుంటుందో బాగుండదో చూదామని ముచ్చటకు కట్టుకొన్నా రమ్మగారు.

రాముఁడు—మైథిలీ! ఏమిది? ఇక్ష్వాకువంశ మువారి ముసలితనపు టలంకారమును ధరించితివి? ప్రియమే నాకును; ఇటు తెమ్ము.

సీత—వద్దు వద్దు. ఆర్యపుత్త్రులు అమంగళము లాడవద్దు.

రాముఁడు—మైథిలీ! ఏల వల దనెదవు?

సీత—అభిషేకము తప్పిపోయిన మీ కిది అమంగళపుమాట అని నాకు తోఁచుచున్నది.

రాముఁడు—

గీ. ముచ్చటకు నన్నదాని కై ముద్దరాల,
పెద్దగా సంకటమ్ము గల్పించుకొనకు;
సరి, మఱేమి? నామేనిలో సగము వీవు
తాల్చితివి; నేను దాల్చుచందమది గాదె.

(తెరలో) అయ్యో! అయ్యో! మహారాజులుం గారు!

సీత—ఆర్యపుత్రా! ఏమి టది!

రాముఁడు—(విని)

గీ. పూరుషులు స్త్రీలు నటు మితిమీఱి గోల్లు
వెట్టుచున్నా రెదో పెద్దచెట్ట కలిగ
ఎందుకేనియు నేఁ జాలియుందు నంచు
వెల్లడించెను దైవంబు; తెల్ల మయ్యె.

తొందరగా నాగగ్గో లెందుకో కనుఁగొందురుగాక!

కాంచుకీయుఁడు—(ప్రవేశించి) బాబుగారూ! కాపాడుఁడు, కాపాడుఁడు.

రాము —ఆర్యా! ఎవరిని కాపాడవలెను?

కాంచుకీ—మహారాజులుంగారిని.

రాముడు—మహారాజులుంగారినా? ఆర్యా! 'ఒక్క శరీరమం దొదిఁగియున్న యుర్వి నెల్ల' ననికదా యనవలసినది! కాని, ఎవరివలన నేర్పడి నది కీడు?

కాంచుకీ—స్వజనమువలన.

రాముఁడు—స్వజనమువలననా? అయ్యో! ప్రతీకారము లేదే!

గీ. బాధ మేనికే కూర్చు విరోధి యైన
   నది స్వజన మైన హృదయంబు నదరఁజేయు
   నీ 'స్వజనశబ్ద' మెవ్వారి నేర్పరించి
   న న్నిపుడు లజ్జితునిఁ జేయ నున్నదయ్య?

కాంచు— ఎవ్వారి నేర్పరించునా? కైకేయి దేవిగారిని.

రాముఁడు—ఏమి! అమ్మగారినా? అట్లయి నచో నదియేదో ఫలోత్తరమయిన మేలేకావలెను.

కాంచు—అది యెట్లు?

రాముఁడు—వినుఁడు :

ఆ. భర్త యింద్రునంతవాఁడటె మఱియు నా
యట్టివాఁడు పుత్త్రుఁడట్టె యామె;
కేమికామితంబు నిచ్ఛించి తుచ్ఛమా
చెద్ద మామె చేయ నెద్దుకొనును?

కాంచుకీ—బాబూ! చాలును. పాడయిపో
యిన యాఁడుబుద్ధులందు మీమంచితనము నుంచఁ
బోకుఁడు. ఆమెమాటమీఁదనే కాదా బాబూ,
మీయభిషేక మాఁగిపోయినది?

రాము—ఆర్యా! అందు మేళ్లే కలవు కదా!

కాంచుకీ—అది యెట్లు?

రాముఁడు—వినుఁడు :

చ. వనగమనమ్ము భూమిపతి
వర్యున కుండదు, తండ్రిచాటువాఁ
డ నగుదు నేను, దాన నెగ
డంగల దింకను నాకు బాల్యమే,
జనులకుఁ గ్రొత్త యేల్బడివి
చారము తీఱును, నింతకంటె నా

యనుజులు చెందకుందురు మ
హార్హ ధరాధిప భోగవంచనన్.

కాంచుకీ—ఇంకను బయిఁగా పిలువని పేరంటముగావచ్చి 'భరతునకు రాజ్యాభిషేకము చేయవలసినది' అన్నది. ఇదికూడ మచ్చరము లేని మంచితలఁపే యందురా బాబూ!

రాము—ఆర్యా! నీవు మామీఁదిపక్షపాతముచే నిజమును గుర్తింపకున్నావు. ఎట్లనఁగా,

ఆ. శుల్కమందు ముందు పల్కంబడిన రాజ్య
మడిగెనేమొ యామె కొడుకుకొఱకు
మచ్చరంబు నెంతు విచ్చోట; తమ్ముల
సిరి హరించు నన్ను నరయవుగద!!

కాంచుకీ—బాబూ! అంతేకాదు. మఱియును,

రాము—ఇఁకమీఁద నమ్మగారిపై నపదూఱు విననొల్లను. మహారాజుగారి వృత్తాంతము మాత్ర మేమో తెలుపుము.

కాంచుకీ—దానిమీఁద నప్పుడు—

ఆ. శోకమునను వాకు రాక, చేసన్న చే
నన్నుఁ బుచ్చె నిటకు; సంతలోనె
యాప్సిశమ్ము తనకు నెదియేని కలదేమొ
మూర్ఛలోన తేఁడు మునిఁగినాఁడు.

రాము—ఏమీ! మూర్ఛలో మునిఁగెనా?

(తెరలో)

"ఏమీ! మూర్ఛలో మునిఁగెనా" యనెదవా?

ఉ. తాల్పుము విల్లు తేని పరి
తాపము సైఁపనిచో; దయామతిఁ

గొల్పకు

రాముఁడు—(విని యెదుటఁ జూచి)

ఆ. లక్ష్మణుండు ధైర్యలక్షితుం డక్షోభ్యుఁ
డయ్యు నేలొ క్షుభితుఁ డయ్యె నిపుడు?
కోపగించి యతఁడు చూపట్టె నాకెట్టె
యెదుటఁ దోఁచె నూర్గ్గ రేమొ యనఁగ.

(అంత విల్లు నమ్ములు పూని లక్ష్మణుఁడు ప్రవేశించును.)

ఉ. తాల్పుము విల్లు తేని పరి
తాపము సైఁపనిచో; దయామతిఁ

గొల్పకు; మిల్లె మెత్తనఁ గ
నుఁగొని యెత్తుదు రెందు బందుగుల్;
తెల్పు మనుజ్ఞ; లేకనుమ
తించి ననుక్షా ఏడు మాఁడుఁ బుర్వులన్
దుల్పెద లోకమం, దిఁక ని
టుల్ పడలేముగదన్న, వంచనల్!

సీత—ఆర్యపుత్రా! దుఃఖింపవలసినసమయములో సౌమిత్రి విల్లెత్తుకొన్నాఁ డేమి? ఎన్నఁడూ ఎరగని ఆయాస మిద యేమిటి?

రాముఁడు—సౌమిత్రీ! ఇది యేమి?

లక్ష్మ—ఏమీ! 'ఇది యేమి' యనెదవా ?

చ. క్రమముగ సంక్రమింపఁదగు
రాజ్యము నీ కది లేకపోయె, దుః
ఖమున మునింగి భూవిభుఁడు
గద్దియ వీడ్కొని నేలఁ గూలె, నీ
సమయమునందుఁ గూడ నిటు
సందియ మందెద వన్న! దీని నే
క్షమగఁ దలంతునా, మనసు
చాలకపోవుటగాఁ దలంతునా?

రాముఁడు—సుమిత్రాపుత్త్రా! నారాజ్య భ్రంశము నీ కింత యుద్వేగమును గలిగించినది. ఎఱుక చాలనివాఁడవుగదా నీవు!

ఆ. నాకొ లేక భరతునకొ రాజ్య మబ్బె, నిం
దెవరి కబ్బె నేమి యేకమ కద!
భుజబలంబు నెఱపి ప్రజఁ బ్రోవఁ జక్క స
హాయపడుము భరతుఁ డగును రాజు.

లక్ష్మణుఁడు—రోషోద్రేకము నణఁచుకొనఁ జాలకున్నాఁడను. కానీ! కానీ! అరిగెదఁగాక!

(వెల్వడును)

రాముఁడు—

ఆ. మూఁడులోకములను ముట్టించి యొకపెట్ట
తగులఁబెట్ట నున్నదానిఁ బోలె
లక్ష్మణన్న కదె! లలాటపుటమ్మును
గ్రమ్మి బొమ్మముడి పొగల్ రగిల్చె.

సుమిత్రాపుత్త్రా! ఇటు రావోయి!

లక్ష్మణుఁడు—అన్నా! ఇదిగో వచ్చితిని.

రాముఁడు—నీమనసు నిబ్బరము చెందుటకై య ట్లంటిని. దీని కిప్పుడు బదులు చెప్పుము.

మ. జనకున్ సత్యరతున్ వధించుటకునై
చాపంబు సంధింతునా?
తనసొమ్మున్ గొనఁజూచు తల్లిపయి న
స్త్రంబుల్ ప్రయోగింతునా?
అనుజున్ నిష్కలుషాత్మకున్ భరతు సం
హరింతునా? నీమనం
బునకున్ నచ్చిన దేది పాతకము లీ
మూఁడింటిలోఁ దమ్ముఁడా?

లక్ష్మణుఁడు— (కన్నీళ్లు జాఱఁగా) హా! అయ్యో! అన్నా! నా దుఃఖవిషయ మెఱుఁగక దూఱుచుంటివిగదా!

ఆ. లేకపోవుఁగాక నీకు రాజ్యమ్ము; నా
కంత దానికొఱకుఁ జింత లేదు;
ఏండ్లు పదియునాలు గిలు వీడి యడవి నీ
వధివసింపవలయునట గదన్న!

రాము— ఓహో! నాయనగారిందువలన మూర్ఛిల్లిరి. ఇసీ! అప్రభుత్వమును ప్రకటించిరి గదా వారు, మైథిలీ!

గీ. ఇపుడు నీ కవదాతిక యిచ్చినట్టి
నారచీరలు గొని తెమ్ము నాకుఁగూడ,
నే నిదే యన్యభూషతుల్ ఘాననిదియు
నాచరింపనిదియు ధర్మ మాచరింతు.

సీత—ఆర్యపుత్త్రులు పుచ్చుకొండి!

రాము—మైథిలీ! నీవిషయ మేమి?

సీత—నేను మీకు సహధర్మచారిణినిగదా!

రాము—నేనొక్కఁడనేకదా వెళ్లవలసినది.

సీత—అందుకనేకదా నేనూ వస్తాననడము?

రాము—అడవులలో వసింపవలెను సుమా!

సీత—అడవులు నాకు మాడువులే అవుతవి సుమండీ!

రాము—అత్తమామలకు శుశ్రూష కూడ నీవు చేయవలసియున్నదిగదా!

సీత—దానికోసమై వేలుపులకు మ్రొక్కు-కొంటున్నాను.

రాము—లక్ష్మణా! నీవది నెను నివారింపుము.

లక్ష్మణుడు—అన్నా! మెచ్చఁదగినపట్టున నీమెను నివారింపు మనుచుంటివి. నివారింప నే నుత్సహింపను. ఏలన—

ఉ. తారక వెన్నడించును సు
ధాకరు రాహువు మ్రింగునప్పుడున్,
భూరుహ మూర్వి గ్రుంగ వెస
గ్రుంగును దీవయు, నేన్గు ఊంపిలోఁ
గూరుకొనన్ గరేణువును
గూర్కొను, నీమె చరించు ధర్మ మా
తీరున నిన్ను వెన్కొని, స
తీమణి భర్తృసనాథయే కదా!

చేటి—(ప్రవేశించి) అమ్మగారికి జయము! అలంకారసామగ్రిం కాపాడే రేవమ్మగారు మీకు మ్రొక్కి విన్నవించుకొన్నది: "అవదాతిక సంగీత శాలలోనుంచి ఆ నారచీరల్ని చించుకు తీసుకు వచ్చింది. ఇవిగో, ఇవి ఉపయోగపరచనివి, కొత్తవి; వేరే ఉన్నవి. మీరు వీటిని ఉపయోగించుకోవచ్చును." అని.

రాము—అమ్మా! ఇటు తెమ్ము. మాయమ్మగా రింతకు ముందు కైకొన్నవానితో సంతోషించెను. ఇవి మాకుఁ గావలెను.

చేటి—చిత్తం! దొరగారు! తీసుకోండి!

(ఇచ్చి వెళ్లును.)

రాము—(గ్రహించి తాల్చును.)

లక్ష్మ—అన్నా! మన్నింపుము.

గీ. వస్త్ర భూషణ మాల్యాది వస్తువులను
ముందుగాఁ జక్క సగ మిచ్చుచుందు వెపుడు
నిప్పు డటు నాకు వల్కల మీయకుండ
నొక్కఁడవె తాల్చి తిది యేమియుక్త మన్న?

రాము—మైథిలీ! ఈతని నివారింపుము.

సీత—సౌమిత్రీ! ఊరకోవయ్యా.

లక్ష్మణుఁడు—

క. అమ్మ! నీ కొక్కరితకె మా యన్నగారి
యడుగుఁదమ్ముల సేవింప నాస్థ యగునె?
కుడియడుగు నీకెయగుఁగాక, యెడమయడుగు
పడయఁగానిమ్ము న; న్నెడమడుగు వలదు.

౬

సీత — ఆర్యపుత్త్రులు కగణించవలెను. సౌమిత్రి సంకటపడుతున్నాడు.

రాము — సౌమిత్రీ! వినుము, వల్కలము లనఁగా,

గీ. కల్లె మింద్రియము లను కంఖాణములకు
సంగరక్షు తపం బను సంగరమున,
కంకుశము నియమం బను హస్తి కింక
ధర్మరథముసారథి దీనిఁ దాల్పుమోయి!

లక్ష్మ — అనుగృహీతుఁడను.

(గ్రహించి తాల్చును.)

రాము — ఈ వృత్తాంతమును విని పౌరులు రాజమార్గమున క్రిక్కిఱిసియున్నారు! త్రోవతొలఁగుఁడు! త్రోవ తొలఁగుఁడు!

లక్ష్మ — అన్నా! నేను ముందు నడచెదను. త్రోవ తొలఁగుఁడు! త్రోవ తొలఁగుఁడు!

రాము — మైథిలీ! ముసుఁగును దీసివేయుము.

సీత — చిత్తము. ఆర్యపుత్త్రు లానతిచ్చినట్లు!

(తీసివేయును.)

రాము—ఓహో! పౌరులారా! వినుండు! వినుండు!

ఉ. ఆజ్ఞ యొకింత లేదు కనుఁ
 డయ్యా! కనుం! డిదె నాదుభార్య, బా
ష్పాజ్ఞపితవ్యథంబు లగు
 వక్త్రములం బ్రజలార! నిర్గతా
వజ్ఞ మగుఁ గనుంగొనఁగ
 వచ్చును గాంతల నెల్లవారికిన్
యజ్ఞమునన్, వివాహమున,
 నాపదయం, దటవీస్థలంబునన్.

కాంచుకీయుఁడు— (ప్రవేశించి) బాబూ! వెడలవలదు. వెడలవలదు. వీరుగో మహారాజు లుంగారు!

చ. అడవులకున్ సతీమణి స
 హాయముగాఁ జనుచుంటి వీ వటం
చడుగక లక్ష్మణుండును స
 హోదరభక్తిని వెంబడించె నం
చడలుచు నాలకించి నృపుఁ
 డంగము ధూళిని బ్రుంగి క్రుంగ వ

చ్చెదు నిదె! కాననంబు విడి
చెచ్చెర వచ్చెదు నేనుఁగో యనన్.

లక్ష్మ—అన్నా!

గీ. నారచీరలు దాల్చి వనప్రవాస
మరుగు మన కిష్వ డేమి దృశ్యంబు గలదు?

రాముఁడు—

అడవులకు మన మేఁగంగ, నవల వచ్చి
ఱేఁడు మన యున్కిపట్లు దర్శించుఁగాక!

[అందఱును వెడలిరి.]

ఇది ప్రథమాంకము

ప్రతిమా నాటకము

ద్వితీయాంకము

[కాంచుకీయుఁడు ప్రవేశించును.]

కాంచు—ఓహో! ఎవరు! ద్వారముగాచుచున్నవాండ్రు? మీరుమీరు మీమీస్థానములందు జాగ్రత్తతో నుండుఁడు!

ప్రతీహారి—(ప్రవేశించి)అయ్యా! ఇ దేమిటి?

కాంచు—ఇదియా? మహారాజులుంగారు సత్యవాక్యరక్షణపరులై యరణ్యమునకు వెడలుచున్న రామచంద్రమూర్తిని మరలింపఁజాలక పుత్త్రవిరహశోకాగ్నిచే దగ్ధహృదయులై పిచ్చివానివలె హెచ్చు ప్రలాపించుచు సముద్రగృహమునఁ బండుకొన్నారు. అక్కడ—

చ. కడఁగి యుగాంతకాలమునఁ

గంపిలు మేరుమహీధరంబులై

వడిఁ, గలగుండముగా నివురఁ
బాలు మహోదధిపోల్కి, బింబమా
త్రుఁ డయి మహోర్చులం దొరఁగి
తూలెడు సూర్యునిరీతి, నెమ్మనం
బెదరున గ్రుంగ, నంగ మిటె
యింపులఁ గంపిల జేఁడు వాడెడున్.

ప్రతీహారి—అయ్యో! అయ్యో! మహారాజులుంగా రిటువంటి అవస్థలో ఉన్నారా?

కాంచుకీయుఁడు—అమ్మా! పొమ్ము.

ప్రతీహారి—అయ్యా! వెళ్తున్నాను. (వెళ్లును.)

కాంచు—(అంతటఁ గలయం జూచి) ఎంత కష్టము! శ్రీరామనిర్గమనదినము మొదలుకొని యీయయోధ్య పట్టిపోయినట్టుగానే కానవచ్చుచున్నది. ఏ లనఁగా—

సీ. కవణంబు గైకోక గంధేభయూథంబు
బృంహితంబులు మాని బీదవడియె
మోరఁ గన్నీరు జాల్వాఱఁ దుక్ఖారవముల్
వసివాడ హేషారవంబు దక్కె

పౌరు లెల్లరును స్త్రీబాలవృద్ధులతోడ
దీనదీనాస్యులై దిగులు గుడిచి
రాహారమును మాని హాహా యటంచు గ
ద్గదలుగా నెలుఁగెత్తి కూయు లిడుచు

తోడరి రాముండు కులకాంతతోడ భూమి
జాతతో, భ్రాతతోడ లక్ష్మణునితో వ
నమ్మునకు నేఁగుచున్న మార్గమ్ముబడినె
కాంచు చుండిరి గన్నీరు నించుచుండి.

నేను నిదిగో మహారాజులుంగారిని జేరఁ బోయెదను. (పరిక్రమించి చూచి) ఓహో! వీరె మహారాజులుంగారు! మహాదేవిగారును, సుమిత్రా దేవిగారును మిక్కిలి దుస్సహ మయిన దయినను పుత్త్రవిరహాశోకమును నిగ్రహించుకొని తమ్మ నోదార్చుచుండఁగా వారితో నిక్కడ నున్నారు. ఈయవస్థ కష్టముగా నున్నదిగదా! వీరు, ఈ మహారాజులుంగారు!

ఆ. అయ్యయో! యయో! యటంచుఁ బేరెలుఁ
వాచఱచుచు లేచిలేచి పడును [గున

ఏఁగె రాముఁ డడవి కేదెసఁ బట్టి యా
దెసకె రిత్త తేరి తేరి చూచు.

(నిష్క్రమించెను.)

ఇది మిశ్ర విష్కంభము.

[అంత యథానిర్దిష్టుఁడుగా రాజును, రాణులును
ప్రవేశింతురు.]

రాజు—

స్ర. హాహాహా! తండ్రి! రామా! యఖిలభువననే
త్రాభిరామాంగధామా!
హాహాహా! లక్ష్మణా! నాయన! సముచిత ల
క్ష్మాంగకర్మ్యాహ దేహా!
హాహాహా! సాధ్వీ! సీతా! అధిపతిహిత కా
ర్యాన్వహాయత్తచిత్తా!
హాహాహా! యేఁగినారే యడవికి నయయో!
యయ్యయో నాతనూజుల్!

చిత్ర మిదిగదన్నా! భ్రాతృస్నేహమువలన, పితృప్రీతిని విడనాడినవాఁ డయినను లక్ష్మణునిఁ జూడఁగోరుచున్నాఁడను. బిడ్డా! వైదేహీ!

క. ఏడనాఁడె రామచంద్రుఁడుఁ
జెడనాఁడెను లక్ష్మణుండు క్షితితలమందున్
గడు దుర్యశమునకుం బా
ల్పడిన సనున్ నీవుగూడ వర్జించితివే !

పుత్త్రి రామ! నాయనా లక్ష్మణ! బిడ్డా వైదేహీ! నాకు బదులు పలుకుం డబ్బలారా! శూన్య మిది. అయ్యో! నా కొక్కరును బదులు పలుకకున్నారు. కౌసల్యాతనయా! ఎక్కడ నున్నాఁడవు ?

గీ. సత్యసంధ! విమత్సర! శాంతహృదయ!
సర్వలోకాభిమత! గురుజనవిధేయ!
రమ్యసుగుణాభిరామ! శ్రీరామ! రామ!
పలుకఁగదవన్న నాకొక్క బదులుపలుకు!

అయ్యో! సర్వజనహృదయనయనాభిరాముఁ డగు నారాముఁ డెక్కడ? ఆ పితృవాక్యానువర్త నుం డెం దుండె? శోకార్తులయెడ నా యనుకంప యే మయ్యె? రాజ్యైశ్వర్యమును తృణమువలె లెక్కసేయని నాతండ్రి యేఁడి! నాయనా! రామా! వృద్ధుఁ డగుతండ్రిని నన్ను విడిచి, యసంబద్ధమగు

ధర్మమును నీ వేల యనుచరింపవలెనోయి?
అయ్యో! ఇసిరో! కష్ట మయ్యో!

గీ. సూర్యున ట్లేఁగె రాముండు సూర్యు నంటి
యరుగుదినమట్లు లక్ష్మణుం డనుగమించె
రవియును దినంబు వెడలినయవల ఛాయ
గానరానట్లు సీతయుఁ గానరాదు.

(పయికిఁ జూచి) ఓ! కృతాంతహతకా!

గీ. గొడ్డుఁబోతుఁగా మమ్మును, దొడ్డతేని
కన్యనకు నెవ్వనికొ రాము నాత్మజునిఁగ,
నడవిఁ బులిఁ గాఁగఁ గైకేయి నర్హరీతి
మూఁడు నిటు తేలయా చేయఁజూడ వైతి?

కౌసల్య— (ఏడ్చుచు) ఊరుకొండి, నిబ్బ రించుకొండి యింక. మీరింతగా సంతాపపడుతూ పారవశ్యం తెచ్చుకోవడం తగదు. కోడలు, కుమా ళ్లు మీరు మాట యిచ్చినకాలము దాటగానే వస్తారు. చూడవచ్చును.

రాజు—ఓసీ! ఎవతెవే నీవు?

కౌసల్య—మీదయకు తప్పిన కొడుకును గన్నతల్లిని నేను.

రాజు—ఏమీ! ఏమీ! సర్వజన నయన హ్లాదనాభిరాముఁ డయిన రామునకుఁ దల్లివి కౌసల్యవా?

కౌసల్య—దేవా! ఆ దురదృష్టవంతురాల నే నేను.

రాజు—కౌసల్యా! సారవతివి గదవే! రాముని గర్భమున ధరించితివి.

ఆ. అగ్నితుల్య మమిత మతిదుస్సహంబు దుః
ఖంబు నన్ను మిగులఁ గాల్చుచుండ
సంహరింపఁజాల సహియింపనుం జాల
నెట్టులోకొ? ప్రముపితేంద్రియుండ!

(సుమిత్రను జూచి) వేఱొకతె ఇది యెవర్తె?

కౌసల్య—నాయన లక్ష్మణుని— (అర్ధోక్తిలో)

రాజు—(తొందరతో లేచి) ఏఁడీ! ఎక్కడ, లక్ష్మణుఁ డెక్కడ! లేఁడే? అయ్యో కష్టము!

(రాణులు తొట్రుపాటుతో లేచి రాజును బట్టుకొందురు.)

కౌసల్య—కాదండీ! నాయన లక్ష్మణునితల్లి సుమిత్ర అని చెప్పబోతిని.

రాజు—ఓసి సుమిత్రా!

ఆ. ఓసి! నీకుమారుఁడే సత్కుమారకుం
డగుచు నదే మనంగఁ గగలు రేయు
రామచంద్రమూర్తి రఘువంశదీపకు
నీడవోలె నతఁడు వీడకుండె.

కాంచుకీ—(ప్రవేశించి) మహారాజులుంగారికి జయము. వీరుగో! పూజ్యులగు సుమంత్రులవారు విచ్చేసిరి.

రాజు— (తొందరతో లేచి) రామునితో వచ్చెనా?

కాంచుకీ—లేదు. రథముతో వచ్చెను.

రాజు—ఏమీ! ఏమీ! రథముతోనా? వట్టిరథముతోనా? (అని మూర్ఛితుఁడై పడును)

రాణులు—దేవా! ఊరడిల్లుఁడి. ఊరడిల్లుఁడి.

(అవయవములఁ బడవుదురు.)

కాంచుకీ—అయ్యో! కష్టము! ఇటువంటి మహాపురుషులుగూడ నిటువంటియాపదను బొం

దుదు రనఁగా విధి యెంత యనతిక్రమణీయ మన్న మాట! మహాప్రభూ! ఊఁటడిల్లుఁడు, ఊఁటడిల్లుఁడు.

రాజు—(ఇంచుక తెప్పటిల్లి) బాలాకీ! సుమంత్రుఁ డొక్కఁడేకదా వచ్చినది?

కాంచుకీ—అవును.

రాజు—అయ్యో! కష్టము!

ఆ. రథము శూన్య మై పరావృత్త మయ్యెనా?
నామనోరథంబు నష్ట మయ్యె
అనిపె నేమొ దశరథునిఁ దోడుకొని పోవు
పొంటె రథముఁ గాలపురుషుఁ డిపుడు.

అట్లని శీఘ్రముగాఁ దోడ్కొని రమ్ము.

కాంచుకీ — చిత్తము. మహారాజులుంగారి సెలవుప్రకారము. (వెళ్లును)

రాజు—

గీ. అడవినెత్తమ్మికొలఁకుల సుడిసి వచ్చు
కమ్మఁదెమ్మెరల్ భాగ్యవంతమ్ము గాదె
తనివు జనియింప నయ్యవి తాఁకుచుండు
నడవిఁ దిరుగాడు (శ్రీ)రామునంగకముల.

(అంత సుమంత్రుఁడు ప్రవేశించును.)

సుమం—(అంతటను గలయఁజూచి శోకముతో)

మ. తమ కృత్యమ్ములు వీడి భృత్యజను ల
త్యంతంబు నెయ్యంబు తి
య్యము పెంపొందిన రామచంద్రు నెడఁబా
యఁగ లేక శోకాగ్నియం
దమునం గాల్పఁగఁ గన్ను లశ్రువులఁ దోలం
గఁగ దీనదీనాస్యులై
గములై బెగ్గిలి యేడ్చుచున్న నృపతిం
గద్వించుచున్నా రహో!

(చేరఁబోయి) మహాప్రభూ! జయము.

రాజు—

సీ. అన్నా! సుమంత్ర! నాఁగ్రపుత్త్రిఁడు—
కాదుకాదు తప్పుగాఁ బలికితిని.

సీ. అన్నా! సుమంత్ర! నీయగ్రపుత్త్రుఁడు రాముఁ
డెచ్చట నున్నాఁడో యెఱుఁగఁ జెప్పు
అల విదేహాధీశుననుఁగుఁగూఁతురు గురు
శుశ్రూషు విప్పు డెచ్చోటఁ గలదు?

భ్రాతృసేవైకతత్పరచిత్తవృత్తి యా
 సౌమిత్రి తాను నెచ్చటఁ గలండు?
మరణ మాసన్నమై దరిఁబిల్లుచున్నట్టి
 చెన్నఁటితండ్రిని నన్నుఁగూర్చి
సకలలోక శోకసాగర సంక్షోభ
కరము గాఁగ నేమి గాని నీకుఁ
జెప్పి పంపినారొ యిప్పు డద్దానిని
దప్పకుండ నాకుఁ జెప్పు మన్న.

సుమం—మహాప్రభూ! వలదువలదు. అమంగళవచనముల నిట్లు పలుకవలదు. అచిరముననే వారిని మీరు చూడఁగలరు.

రాజు—అగును. నే నయుక్తముగానే యడిగితిని. అది తపస్వులవిషయమున నడుగఁదగిన ప్రశ్నము గాదు. ఇఁకఁ జెప్పుము. తపస్వుల తపస్సు వర్ధిల్లుచున్నదా? అరణ్యములు స్వాధీనము లయ్యెనా? అక్కడఁ దిరుగుచో వైదేహి క్లేశపడుట లేదుగద!

సుమిత్ర — సుమంత్ర! నారచీరలలుంగలు ఒంటినిండా ధరించుకొని పసిబాల అయి ఉండి

కూడా ఆరి తేరినవారి నడవడిక నేర్చుకొన్న మా సీతమ్మ అడవులలో పెనిమిటికి సహధర్మచారిణి అయి మమ్ములను గూర్చి మహారాజులుంగారిని గూర్చి ఏమయినా చెప్పిపంపిందా?

సుమం—అందఱును మహారాజులుంగారిని గూర్చియే -

రాజు—ఆఁగు. ఆఁగు. శ్రోత్రరసాయనములు నాకు హృదయాతురౌషధములును అయిన వారి నామధేయములను వేర్వేఱుగనే చెప్పుము.

సుమం—మహాప్రభువుల సెలవుప్రకారము. చిరంజీవి రామమూర్తి

రాజు—రామమూర్తి అనియా, వీఁడుగో రాముఁడు. వానినామమును విన్నంతనే నాకు వానిని దాఁకినట్లున్నది. ఇఁక, ఇఁక—

సుమం—చిరంజీవి లక్ష్మణుఁడు

రాజు—వీఁడుగో లక్ష్మణుఁడు. ఇఁక ఇఁక,

సుమం—ఆయుష్మతి సీత, జనకరాజపుత్త్రి.

రాజు—ఇదిగో వైదేహి, రాముఁడు, లక్ష్మణుఁడు; వైదేహి అని యీవరుస సరి గాదు.

సుమం—ఇఁక వరుస యెట్లు?

రాజు—రాముఁడు, వైదేహి, లక్ష్మణుఁడు అని చెప్పుము.

ఆ. ఇడుమ లడవులందుఁ గడుఁ గల్గు మాయమ్మ
కాఁపు గల్గి యుండఁ గావలయును
నామసంగ్రహణమునను గూడ రామ ల
క్ష్మణుల నడుమ సీత మసలుఁగాత!

సుమం—చిత్తము మహాప్రభువుల సెలవు ప్రకారమే. చిరంజీవి రామమూర్తి

రాజు—వీఁడుగో రామమూర్తి.

సుమం—ఆయుష్మతి జనకరాజ పుత్త్రి

రాజు—ఇదిగో వైదేహి.

సుమం—చిరంజీవి లక్ష్మణుఁడు.

రాజు— వీఁడుగో లక్ష్మణుఁడు. రామ! వైదేహి! లక్ష్మణ! కౌఁగిలించుకొనుందు నన్ను బిడ్డలారా!

మధ్యాక్కర.—
ఒకమాఱు తనుపారఁ గౌఁగిలింతునో
యొద్దఁ జేర్చుకొని
యొకమాఱు కనులారఁ గాంతునో రాము
నోష్ఠంబుకుప్ప
వికలజీవితుఁ డమృతమున జీవించు
విధమున నేను
సుః పడి మరల జీవింతు నని తలం
చుచు నున్నవాఁడ.

సుమం.—శృంగిబేరపురమున రథమునుండి దిగి యయోధ్యాభిముఖు లై నిలుచుండి యందఱును మహారాజులుంగారికిఁ దలతో నమస్కరించి విన్నవించుకొన నుపక్రమించిరి.

ద్వి. తడ వేదియో చెప్పఁ దలపోసి ; రపుడు
వడఁకెను నోడువంగ వాతెఱగూడ
అప్పళించెను గంఠ మంతఁ గన్నీరు
చెప్పకే యడవికిఁ జేరిరి వారు.

రాజు.— ఏమీ! ఏమియుఁ జెప్పకుండనే యడవి కేఁగిరా? (అని రెట్టింపుమోహమును జెందును.)

సుమం—(తొట్రుపాటుతో) బాలాకీ! మహా రాజులుంగారు అప్రతీకార మయిన యవస్థలో నున్నా రని యమాత్యులకుఁ దెలుపుము.

కాంచుకీ—అట్లే. (వెళ్లును.)

రాణులు—దేవా! ఊరడిల్లండి! ఊరడిల్లండి.

రాజు—(ఇంచుక యూఱడిల్లి)

గీ. సంస్పృశింపుము నన్నుఁ గౌసల్య! నిన్నుఁ
గాంచుటకు నాదుకనుదోయి కానరాదు
అరిగె శ్రీరామచంద్రునిదరికి మనము
మరలి రా దిప్పటికి నంచె మరగియుండె.

నాయనా! రామా! ఎడ తెగక నే నిదే తల పోసితినిగదోయీ!

సీ. కానక కన్న సంతానమ్ము నిన్ను సు
శ్రీ రాజ్యమున నభిషిక్తుఁ జేసి
రక్షింపఁగల దొడ్డ రాచగున్న లభించు
కతమునఁ బ్రజఁ గృతార్థతకుఁ దార్చి
తమ్ముఁగుఱ్ఱల సంతతము భవత్సమవైభ
వులఁ జేయు మని నీకుఁ దెలియఁ జెప్పి

చింతఁ బోకార్ప విశ్రాంతిఁ జేకూర్పఁ బ
ర్యాప్త మహా మునివనాశ్రమముఁ జేరి
జీవితావశేషంబు పోఁద్రోవవలయు
ననుచుఁ దలఁచు నావాంఛితం బక్కటకట!
క్షణములోపల సర్వంబుఁ గణఁగి యన్య
థాకరించెను రాకాసికైక తనయ!
సుమంత్రా! కైకేయికిఁ జెలుపుము.

ఆ. చనియె రాముఁ డనుము సంతోషపడు మను
మునులు లెల్ల నాకు నుడిఁగె ననుము
తోడుతోడఁ గొడుకుఁ దోడ్తెచ్చుకొను మను
పాపఫలము తనకుఁ బండె ననుము.

సుమం—మహాప్రభువుల సెలవుప్రకారము.

రాజు—(మీఁదికిఁ జూచి) అహో! రామ కథాశ్రవణ సందగ్ధహృదయుఁడనగు నన్ను నోదార్చుటకుఁ బితరు లరుదెంచిరి! ఎవ రక్కడ?

కాంచుకీ—(ప్రవేశించి) జయము మహారాజులుంగారికి.

రాజు—ఉదకమోయి!

కాంచుకీ—సెలవుప్రకారము మహాప్రభూ! (నిష్క్రమించి ప్రవేశించి) చిత్తము మహాప్రభూ! ఇదిగో ఉదకము.

రాజు—(ఆచమించి చూచి)

గీ. ఇంద్రునకు నెచ్చెలి దిలీపుఁ డితఁడె! యితఁడె
రఘువు! నాతండ్రి యజమహారా జితండె!
ఏల వచ్చితిరయ్య మీ రిచటి కిపుడు?
నేనె మిముఁ జేరవచ్చుచున్నానుగాదె!

రామ! వైదేహి! లక్ష్మణ! నే నిఁక పితరుల సన్నిధికిఁ బోవుచున్నాను! ఓపితరులారా! నేను, ఇదిగో నేను, వచ్చుచున్నాఁడను.

(మూర్ఛలో మునిఁగెను)

(కాంచుకీయుఁడు తెరవైచును.)

అందఱును—అయ్యో! అయ్యో! మహారాజులుంగారు! (నిష్క్రమింతురు.)

ఇది ద్వితీయాంకము

ప్రతిమానాటకము

తృతీయాంకము

[అంత సుధాకారుఁడు ప్రవేశించును]

సుధాకారుఁడు — (ఊడ్చుట మొదలగు పనులు చేసి) అమ్మ! అయినది. సంభవకయ్యగారు సెలవిచ్చినపని అంతా చేశాను. కాస్తంత సేపు పండుకొంటాను. (శయనించును)

భటుఁడు—(ప్రవేశించి చేటునిఁ జేరఁబోయి తన్ని) ఒరే! ముండకొడకా! ఏమిరా పని చేయకుండా పండుకొన్నావు? (మరలఁ దన్నును)

సుధా—(మేలుకొని) తన్నవద్దయ్యా! నన్ను తన్ను.

భటుఁడు—తన్ను తాను ఏమిచేస్తావురా?

సుధా—ఏం జేస్తాను! బక్కముండకొడుకను! కారతవీరయ్యకుమల్లే వెయ్యిచేతులున్నయ్యా నాకు?

భటుఁడు—వెయ్యిచేతు లుంటే ఏమి చేస్తావురా?

సుధా—నిన్ను సంపేస్తాను.

భటుఁడు—రా ముండకొడకా రా! నిన్ను చంపి వదలిపెట్టుతాను! (మరలఁ దన్నును)

సుధా—(రోదనము చేసి) నావల్ల తప్పే మైనా కనుక్కోఁగల్తివా దొరా! తన్తావు!

భటుఁడు—లేదురా! నీవల్ల తప్పు లేదు. నేను నీతో చెప్పితినిగదా, బాబుగారు రాముల వారికి రాజ్యం పోయిందని మనసుచెడి దశరథ మహారాజులుంగారు చనిపోగా వారిని ప్రతిమా గృహమున దర్శించవలెనని ఇప్పుడు కౌసల్యమ్మ గారు మొదలయిన జనానావా రంతా ఇక్కడికి వస్తా రని! ఇక్కడ నీ విప్పు డేమి చేస్తున్నావురా!

సుధా—చూడు దొరా! లోపలింట్లో పిచ్చిక గూళ్లు ఎత్తివేశాను. గోడలమీద సున్నప్పట్లో ఐదేసిఅంగుళాలకు శ్రీచందనప్పట్లు తీర్చినాను. వాకిళ్లకు తోరణాలు గట్టినాను. ఇసక చల్లినాను. ఇంక ఏమిటయ్యా నేను చేయనిది?

భటుఁడు—అట్లా చేస్తే సరే. పరవాలేదు పో. ఇదుగో నేనూ వెళ్లి అంతా సనిపరచడమైనదని అమాత్యులవారికి విన్నవించుకొంటాను.

[వెళ్లిరి.]

ఇది ప్రవేశకము.

[అంత భరతుఁడు, రథములో సూతుఁడు వత్తురు]

భరతుఁడు—(ఆవేగముతో) సూత! మేనమామగారియింటఁ జాలనాళ్లనుండి యుండుటచే వార్త లేమియుఁ దెలియవయ్యెను. మహారాజులుంగారు మిక్కిలి అస్వస్థశరీరులుగా నున్నారని వింటిని. అది చెప్పుము.

*ఉ. నాయన కేమి వ్యాధి?

సూతుఁడు—ఎద నాఁటిన పెన్వగచూవె;

భర—ఏమి యంద్రో యది వైద్యులు?

---

*ఉ. నాయన కేమి వ్యాధి? గొంపు
నాఁటిన పెన్వగచూవె; యేమి యం
ద్రో యది వైద్యు? లయ్యది కు
దుర్పఁగరానిదిగాదె వారికిన్;

సూతు—అయ్యది కుదుర్పఁగ రానిది గాదె వారికిఁ;

భర—ఓయిర మేమి?

సూతు—లేద యెదియున్;

భర—శయనంబొ?

సూతు—ధరిత్రిమీఁద;

భర—ఇంకేయది దిక్కు?

సూతు—దైవము.

భర—ఎద నీఁగెద వేగ రథంబుఁ ద్రోలుమా!

సూతు—బాబుగారి సెలవు ప్రకారము.

(వడిగాఁ ద్రోలును)

భర—(రథవేగమును నిరూపించి) బలే! బలే! రథవేగము!

ఓయిర మేమి? లేద యెదియున్;
శయనంబొ? ధరిత్రిమీఁద; నిం
కేయది దిక్కు? దైవ; మెద
నీఁగెద వేగ రథంబుఁ ద్రోలుమా!

చ. పరువిడునట్లు చెట్లు గను
 పట్టెడు వెన్కకుఁ జిన్న చిన్నవై
పొరలి వహించు నేఱువలె
 భూమి చొరంబడు నేమిరంధ్రమం
దరము లెఱుంగరావు, కద
 లాడవొకో యనఁ దోఁచుఁ జక్రముల్
తురగఖురాళి ధూళి వెను
 ద్రొక్కక తే రిదె మీఱి దూఁకెడున్.

సూతు—బాబూ! అల్లదిగో చెట్లు గుబురు కొని శ్యామాయమానము లై ఉన్నవే: అదే యయోధ్య కావలెను.

భర—అన్నా! స్వజనదర్శనోత్సుకతచే నా మన సెంత తొందరపడుచున్నది! ఇప్పుడు—

సీ. కడ కేఁగి నాయనగారి పాదమ్ముల
 పయిఁ దలతోడ నేఁ బడినయట్లు
కూర్మిమై నను తేఁడు గ్రుచ్చి యెత్తినయట్లు
 నన్న దమ్ములు చుట్టుకొన్నయట్లు
అశ్రులు రాల మాయమ్మలు పుతపుత
 మన్నట్లు నే జాలిగొన్నయట్లు

వచ్చి భృత్యులు కొల్వఁ జొచ్చిపోలఁగనొడ్డుఁ
బాడుగుం బెఱిఁగె సంచుఁ బొగడినట్లు
అంత మాయన్న సౌమిత్రి చెంతఁ జేరి
నాకుఁ గైకయాదేశమ్మునను నంపడి
నట్టి వేషభాషణముల నపహసించి
నట్లు నిల్లిన్నొ మదిలోనఁ దట్టుచుండె.

సూతు—(ఆత్మగతము) అయ్యో! కష్టము! ఈచిన్నబాబు మహారాజులుంగారిమరణము నెఱుఁగక, ఉత్తరక్షణమున రిత్తవోనున్న యాశను మోచుచు నయోధ్యను బ్రవేశించుచున్నాఁడు! ఎఱిఁగియుండియు నేను చెలుపనయితిని! ఏ మన—

గీ. తండ్రిగారి వపుఃపరిత్యాగ మొకటి
తల్లి మైశ్వర్యలోభ్యవృత్తాంత మొకటి
అన్న వనవాస మొక్కటి యక్కటకట!
ముప్పు లివి మూఁడు నే నెట్లు చెప్పఁగలను?

భటుఁడు—(ప్రవేశించి) బాబుగారికిజయము!

భరతుఁడు—అబ్బీ! ఏమి శత్రుఘ్నుఁడు నన్నెదుర్కొన వచ్చెనా?

భటు—బాబుగారు! వారదిగో వచ్చుచు న్నారు. ఉపాధ్యాయులవారు ముందు మీ కిట్లు సెల విచ్చిరి.

భర—ఏ మని? ఏ మని?

భటు—"కృత్తికానక్షత్ర మింక నొక్క గడియ గలదు. కావున నీగడియ గడచి రోహిణీ నక్షత్రము వచ్చినతర్వాత నే నగరప్రవేశము చేయ వచ్చును" అని.

భర—మంచిది. అట్లులే చేయుదును. నేనెన్నఁ డును గురువచనమును మీఱలేదు. నీవు పొమ్ము.

భటు—బాబుగారి సెలవుప్రకారము (వెళ్లును)

భర—ఇప్పు డెచ్చోట విశ్రమింతును? కానీ! చూచితిని. ఈచెట్లచాటునఁ గనుపట్టుచున్న దేవళ మున నీగడియసేపు విశ్రమింతును. దేవపూజయు, విశ్రాంతియు రెండును గలసివచ్చును. అదియుఁ గాక ఊరిబయటఁ గొంత విశ్రాంతిఁ గొని నగర ములలోఁ బ్రవేశించుట పెద్దల యాచారము. కనుక రథము నాఁపుము.

సూతు—బాబుగారి సెలవుప్రకారము.

(రథము నాఁపును)

భర—(రథముననుండి దిగి) సూత! గుఱ్ఱములను విడిగా విశ్రమింపఁజేయుము.

సూతు—బాబుగారి సెలవుప్రకారము.

(వెళ్లును)

భర—(కొంచెము నడచి చూచి) లెస్సగాఁ బూవులచేతను, ప్రేలాలచేతను బలు లుంచినారు. గోడలపై వైదేసియాంగుళములకుఁ జందనపుఁ బట్టెలు వెట్టినారు. ద్వారముల కెల్ల మాల్యతోరణములు గట్టినారు. ఇసుకఁ జల్లినారు. ఇది యేమయి యుండును? ఏదేనియుత్సవవిశేషమా? లేక యనుదినము నిట్టియాస్తిక్యమే యిక్కడ నడచునా? ఇది యేదేవరగుడియో కదా! ఇక్కడ నేదేని యాయుధము గాని, ధ్వజము గాని బహిశ్చిహ్నము గానరాకున్నది. కానీ! ప్రవేశించి చూచెదను. (ప్రవేశించి చూచి) ఆహాహా! ఱాలమీఁదిశిల్పసౌందర్య మెంత యబ్బురముగా నున్నది! బలే! ప్రతిమలకు భావవ్యక్తి

యెంత స్పష్టముగా నున్నది! ఈప్రతిమలు దైవ తోద్దిష్టము లయినను, మానుషవిశ్వాసమును గల్గించుచున్నవి. ఇది చతుర్దైవత మగు స్తోమ మా యేమి? అవి యేవియైన యగుగాక! నా మది కెంతో సంతోషము గొల్పుచున్నవి.

గీ. దైవతములే యగుదు రని తలఁచి తలను
వంచి కావించువాఁడ నే వందనంబు
వేల్పుల కమంత్రకమ్ముగాఁ జేయఁబడిన
వందన మ్మది యగుఁగాదె వార్షలంబు.

దేవకులికుఁడు—(ప్రవేశించి) ఓహో! నిత్య కృత్యాదికము ముగిసినపిదప భోజనమునకు నేను బోయియుండఁగా నీతఁ డెవ్వఁడో కాని యీ ప్రతిమలఁ బోలినవాఁడు ప్రతిమాగృహములోనికి విచ్చేసెను. కానీ! నేనును బోయి తెలిసికొందును.

భరతుఁడు—(ప్రవేశించి) నమోఽస్తు (ప్రతిమలకు మ్రొక్కును)

దేవ—వలదు వలదు. మ్రొక్కవలదు.

భర—అయ్యా! ఏల వల దనెదవు?

గీ. తప్పు నాయందు నేదేని చొప్పడియెనో?
ముఖ్యులు మఱెవ్వరే మును మ్రొక్కవలెనో?
ఏల వల దంటివయ్య నా కెఱుఁగఁ జెప్పు
లేక నీ కేదే నియమనిష్ఠాకలనమొ?

దేవ—మిమ్ముఁ బ్రతిషేధించినది యీ కారణములచేతఁ గాదు. ఏ మనఁగా దేవత లను తలఁపుతో బ్రాహ్మణజనము నమస్కారము చేయుచుండె నని ప్రతిషేధించితిని. ఈప్రతిమలు క్షత్త్రియులవి.

భర—అగును. ఈప్రతిమలు క్షత్త్రియులవే. కాని యేక్షత్త్రియులు వీరు?

దేవ—ఇక్ష్వాకులు.

భర—(సంతోషముతో) ఇక్ష్వాకులా? ఆ యయోధ్యాధీశ్వరులుగదా వీరు!

ఉ. తోడగుచుంద్రు రక్కసులఁ
ద్రుంప నిలింపుల కీమహారథుల్
వాడలతోడ నీసుకృత
వంతులు సొత్తురు దేవలోకముల్

పీడని బాహుదర్పమున
విశ్వము గెల్చి చిరంబు ప్రోచి యీ
ప్రోడలు స్వేచ్ఛమైఁ దనువు
పుత్త్రుర మృత్యు వాదింగి నిల్వఁగన్.

ఓహో! యాదృచ్ఛికముగా నేను గొప్పఫల
మును బడసితినిగదయ్యా! తెలుపుము! వీ రెవరు?

దేవ—వీరా? సర్వరత్నములను సాధించి
విశ్వజిద్యాగమును జేసినవారు, ప్రజ్వలితధర్మప్రదీ
పులు దిలీపులవారు.

భర—ధర్మమూర్తికి నమస్కారము. తెలు
పుము! వీ రెవరు?

దేవ—వీరా? శయనింపఁబోవునప్పుడు,
మేలుకొనినప్పుడు బ్రాహ్మణజనసహస్రములచే
పుణ్యాహశబ్దరవమును వినుచుండినవారు, రఘువుల
వారు.

భర—ఆహా! బలవంతమగు మృత్యువు
ఇట్టిగట్టిరక్షకునుగూడఁ దప్పించుకొని ముట్టుకొనెను
గదా! బ్రాహ్మణజనులకు రాజ్యఫల మర్పించిన
ధర్మాత్మునకు వందనము. తెలుపుము! వీ రెవరు?

దేవ—వీరా? ప్రియావియోగనిర్వేదముచే రాజ్యభారమును విడనాడినవారు, నిత్యము నవభృథస్నానములఁ జేసి నిష్కలుషులై నెగడినవారు, అజులవారు.

భర—శ్లాఘనీయపశ్చాత్తాపుఁ డయినమహనీయునకు నమస్కారము. (దశరథుని ప్రతిమను జూచుచు వ్యాకులపడి) అయ్యా! మనసు బహుమానవ్యాక్షిప్తమయి యుండుటచే విస్పష్టముగా గుర్తింపఁజాలకున్నాఁడను. తెలుపుము! వీ రెవరు?

దేవ—వీరు దిలీపులవారు.

భర—మహారాజులుంగారిపితృపితామహుఁడు. తరువాత, తరువాత?

దేవ—వీరు రఘువులవారు.

భర—మహారాజులుంగారిపితామహుఁడు. తర్వాత?

దేవ—వీ రజులవారు.

భర—నాయనగారితండ్రి! ఏమంటివి? ఏమంటివి?

దేవ—వీరు దిలీపులు, వీరు రఘువులు, వీ రజులు—

భర—నిన్నించుక యడుగుచున్నాఁడను. బ్రదికియున్నవారి ప్రతిమలుగూడ నిలుపుదురా ?

దేవ—నిలుపరు; వెళ్లిపోయినవారివే.

భర—అందుచేతనే యడుగుచున్నాఁడను.

దేవ—ఉండుము.

గీ. అయ్యా! స్త్రీశుల్కమునకునై యవనిభరము
తోడఁ బ్రాణమ్ములనుగూడ విడుకొనియె
నెవ్వఁ డట్టి దశరథమహీతలేంద్రు
ప్రతిమ దీనిఁ బ్రశ్నింపవు, కత మదేమి ?

భర—హా! నాయనా!

(మూర్ఛితుఁడై పడును. మరల తెలివి తెచ్చుకొని)

మ. మనమా! తెప్పిలుమా! యెదేఁ దలఁచి సం
భ్రాంతంబ వొందుంటివో,
వినుమా దానిని దండ్రిగారి మృతిదు
ర్వృత్తాంతముఁ, ధైర్యముఁ

గానుమా! నీచపుశుల్కశబ్ద మది నా
కర్ణ దాఁకునో యేమొ? నే
ననుమానింపక దేహశోధనము సే
యంగావలెఁ దానికై.

ఆర్యా!

దేవ—ఆర్యా యనుపిలు పిది యిక్ష్వాకు వంశ్యుల పిలుపుగదా! కైకేయీపుత్త్రు లగు భరతులా మీరు?

భర—అగును. ఆర్యా! అగును. దశరథపుత్త్రుఁడను భరతుఁడను నేను; కైకేయీపుత్త్రుఁడను గాను.

దేవ—అయిన నొకటి యడుగుచున్నాను.

భర—ఆఁగుము. కడమ చెప్పుము.

దేవ—ఏమిగతి! చెప్పెద వినుఁడు. దశరథులవారు వెళ్లిపోయిరి. సీతాలక్ష్మణసహితులై రాములవా రడవి కేల వెడలిరో నాకుఁ దెలియదు.

భర—ఎట్టెట్టా? ఆర్యుఁ డడవికిఁ గూడ నరిగెనా?

(రెట్టింపు మోహ మందును)

దేవ——బాబూ! ఊఁఅడిల్లుఁడు, ఊఁఅడిల్లుఁడు.

భర——(ఊఁఅడిల్లి)

ఆ. లేరు తండ్రిగారు లే రన్నగా రింక
నయ్యయో! యయోధ్య యడవి యయ్యె
ఎండిపోయినట్టియేటికిఁ దృష్ణార్తు
నట్లు నేను బరుగు వెట్టుచుంటి.

ఆర్య! సవిస్తరముగా విషయమును వింటినా నామనసు కుదుటఁబడును. కనుక సర్వమును సవిస్తరముగాఁ దెలుపుదువుగాక!

దేవ——వినుఁడు. మహారాజులుంగారు శ్రీ రాములవారికి రాజ్యాభిషేకము చేయనుండఁగా మీతల్లిగా రడ్డు పల్కిరిగదా!

భర——ఆఁగుము.

సీ. అల శుల్కదోషంబుఁ దలపెట్టి పట్టంబు
గట్టఁగావలయు నాపట్టి కనియె
తద్ధైర్యమున మది నౌద్ధత్యము వహించి
యడవుల కార్యుని వెడలు మనియె

మాయన్న దానికి మాఱుమాటాడక
వెలువడె నారచీరలు ధరించి
అది చూడఁగా లేక యవనీతలేశ్వరుం
డసదృశంబుగ నప్పు డుసుఱు విడిచె
ప్రకృతు లింకమీఁదఁ బరిపరివిధముల
నాదుతలనె చెడుగుఁ బాదుకొలిపి
తల్లినడవడికిని దగినట్లు బలుతిట్లు
తిట్టిపోయకుండు రెట్టు లయయొ!

(మోహమందును)

(తెరలో)

తోవతప్పకోండి అయ్యా, తోవతప్పకోండి!

దేవ—(చూచి) అన్నా!

ఆ. బిడ్డ మూర్ఛలోనఁ బడ్డాఁడు, రాణులు
నరుగుదెంచినారు సరిగ నిపుడె
తల్లి చలువచేతితాఁకుడు సంతాప
మార్చు చల్లనీటియంజలిగద!

(అంత రాణులు, సుమంత్రుఁడు ప్రవేశింతురు.)

సుమం—అమ్మలారా! ఇటు, ఇటు.

శా. ప్రాసాదంబులయందు నెందు నిటు సౌ
భాగ్యంబు మృగ్యం బనన్
భాసిల్లెన్ మును మాన్నృపాలకునియా
వాసంబు నేఁ డట్టి యా
వాసిన్ బాసెను ద్వారపాలకుల ని
ర్వాహంబు లే దాజ్ఞ లే
దేసత్కారము లేదు క్రోవరులు దా
కేతెంచుచున్నా రహో!

(ప్రవేశించి చూచి)

అమ్మలారా! వలదు. వలదు. ప్రవేశింప
వలదు.

గీ. పడుచుఁ బ్రాయంపువాఁడు భూపాలునట్టు
లుండె నిదె యెవ్వఁడో పడియుండె నిచట!

దేవ—

ఎవ్వఁడో యని సందేహ మేటి కయ్య
యతఁడు భరతుండు మీరింక నాదుకొనుఁడు.

(వెళ్లును)

రాణులు—(తొట్రుతోఁ జేరఁబోయి) అయ్యో!
నాయనా! భరతా!

భర.—(ఇంచుక యూఱడిల్లి) ఆర్యా!

సుమం—జయము మహా—(అర్ధోక్తిలోవిషాదముతో) అహా స్వరసాదృశ్యము! ప్రతిమాస్థులగు మహారాజులుంగారు మాటాడుచున్నారా యనుకొంటిని.

భర—ఇఁక మాయమ్మగారల కిప్పు డెట్టి యవస్థ వచ్చినది!

రాణులు—నాయనా! మా అవస్థ ఇట్లా ఉన్నది! (ముసుఁగులఁ దొలఁగింతురు)

సుమం — అమ్మలారా! దుఃఖ మాఁపుకొనుఁడు.

భర—(సుమంత్రునిఁ జూచి) అమ్మగారలవకుంఠనము తొలఁగించినప్పుడుగూడ మీరు సన్నిధి నుండుటచే ననుమానించుచున్నాఁడను. మీరు, బాబుగారు, సుమంత్రులవారు గారా?

సుమం—నాయనా! అగును. సుమంత్రుఁడనే

ఉ. చెట్టగదన్న! యిట్టు చిర
జీవితదోషములే వెసఁ వెసఁ

దట్టుచు నుండఁగాఁ గడుఁ గృ
తఘ్నతకుం గుఱి యాను చేనిదే
యట్టినృపాలకుండు మృతి
నందినపిమ్మటఁగూడ మొండినై
వట్టిరథంబుఁ బట్టుకొని
వర్తిలుచుంటిని సూతవృత్తిలోన్.

హా! నాయనా! (లేచి) నాయనా! అమ్మగారల కభివాదనక్రమము నుపదేశింపుఁడు.

సుమంత్రుఁడు—మంచిది. ఈమె నీయన్న శ్రీరాములవారి జనయిత్రి కౌసల్యాదేవిగారు.

భరతుఁడు—అమ్మా! నిర్దోషుఁడను నమస్కరించుచున్నాఁడను.

కౌసల్య—నాయనా! నీవు సంతాపపడవద్దు.

భరతుఁడు—(స్వగతము) ఈపలుకు నన్ను లాగికొనుచున్నది. (ప్రకాశము) అనుగృహీతుఁడను. తరువాత—

సుమం—ఈమె, లక్ష్మణులతల్లి, సుమిత్రాదేవిగారు.

భర—అమ్మా! లక్ష్మణునిచే వంచింపఁబడిన వాఁడను నేను నమస్కరించుచున్నాఁడను.

సుమిత్ర—నాయనా! యశస్సు గడించుకో.

భరతుఁడు—అమ్మా! ఇదిగో! యత్నింతును. అనుగృహీతుఁడను. తర్వాత—

సుమంత్రుఁడు—ఈమె నీతల్లి.

భర—(సరోషముగా లేచి) ఛీ! పాపురాలా!

ఆ. హేయముగను దోఁచె మాయమ్మమాయమ్మ
నడుమ నీవు నిల్వ నాకు నెంతో
కడుఁ బవిత్రము లగు గంగాయమునలకు
నడుమ ముఱికికాల్వ నడచినట్లు.

కైకేయి—నాయనా! నే నేమిచేసినాను ?

భర—ఏమి చేసితి నని యడుగుచున్నావా ?

సీ. నాచేత దుష్కీర్తి, నాయన్నచే నార
చీరలుంగలు మోవఁజేయలేదో?
మానాయనకు గృహామరణమ్ము, సౌమిత్రి
కడవి నల్లాటమ్ము నిడఁగలేదో ?

మమ్ముఁ గూర్మిని బ్రోచునమ్మల నిర్వార
దుఃఖవారాశిలోఁ ద్రోయలేదొ?
కన్నీరు మున్నీరుగా నయోధ్య న దెల్లఁ
జెల్లఁబో యని కుందఁజేయ లేదొ?
పేరడవిపట్టులందుఁ బువ్వారుఁబోఁడిఁ
గోడలిని సంకటంబులఁ గుడుపలేదొ?
యెంత దుశ్చింతురా లని యెల్ల జగము
రోయురోఁతకు నిన్నుఁ దార్పకొన లేదొ?

కౌసల్య—నాయనా! పెద్దలమర్యాద లన్ని పాటించేవాడవు నీవు మ్రొక్కవేమి మాయమ్మకు?

భర—మాయమ్మయందువా? అమ్మా! నీవే నా కమ్మవు. అమ్మా! నమస్కరించుచున్నాఁడను.

కౌస—కాదుకాదు నాయనా! ఈమె నీతల్లి.

భర—తల్లియే మునుపు. ఇప్పుడు గాదు. చూడు తల్లీ!

శా. పాపాత్ముం డగు నేనిఁ బుత్త్రికుఁ గృపా
బంధంబు సంధింప కే
త్రోపాడం దగుఁగాదె తండ్రులు; కపు
త్త్రుం డౌఁగదే వాఁడు; నే

స్థాపింతుర్ భువిఁ గ్రొత్తధర్మమును భ
ర్తల్ జిక్కుల్ ద్రొక్కుచుం
బాపంపుంబడి నేఁగుమాత కిఁకపై
మాతృత్వముల్ దీఱుతన్.

కైకేయి—నాయనా! మహారాజులుంగారి సత్యవచనము రక్షించడముకోసము నే నాలాగడిగినాను!

భరతుఁడు—ఏ మడిగితివి? ఏ మడిగితివి?

కైకేయి—నాకొడుకు రాజుగావలె నని అడిగినాను.

భరతుఁడు—అట్టులా! నీకు నాయార్యుఁడు మాత్ర మే మగు ననుకొంటివి?

గీ. ఔరసుఁడుగాఁడో మాతండ్రికతఁడు, మఱియు
నతనియభిషేక మక్రమ మయిన దగునో
ఆనుకూల్యంబు లేదో మా కన్నదమ్ము
లకుఁ? బ్రియంపడరో మఱి ప్రకృతిజనులు?

కైకేయి—నాయనా! అనుమతించినశుల్కము నడుగుకొనవలెగదా నేను?

భరతుఁడు—

గీ. రాజ్యమును వీడి నారచీరలు ధరించి
పాదచారియై యడవికి భార్యతోడ
వెడలు మని యార్యునకు నాన వెట్టితివట
శుల్కమున నిత్తెఱంగుగూడఁ బల్కఁబడెనె?

కైకేయి—నాయనా! చెప్పఁదగిన చోట,
చెప్పఁదగినప్పుడు చెప్పుతాను.

భరతుఁడు—

ఉ. దుర్యశమందు వాంఛ గల
దో? మముఁ బేర్కొన నేల? రాజ్యధూర్
ధుర్యతఁ గాంచుకోర్కి గల
దో దయసేయఁడె ఱేఁడు? భూమిభృ
ద్వర్యునిమాత యన్నగరు
వంబు వహింపఁ దలంపు గల్గెనో?
యార్యుఁడు గాఁడొకో కొమరుఁ
డమ్మరొ నీకు యథార్థ మాడుమా!
అయ్యో! ఎంతపని చేసితివే!

ఉ. సీ లల! రాజ్యలోభమునఁ
జేసి హరించితి జేని ప్రాణముల్

ప్రోలు దొలంగఁ ద్రోచితివి
　షా మ్మని కానల క్రగపుత్త్రునిన్
వ్రీలవు నారచీరలు ధ
　రించినజానకిఁ జూచికూడ గుం
డ్రాల నొనర్చెనే మొ విధి
　రట్టడిబండలు నీదుగుండియల్ !

సుమంత్రుఁడు—బాబూ ! వీరుగో వసిష్ఠ వామదేవులు ప్రకృతులతో నరుదెంచి మీ యభిషేకమును బురస్కరించుకొని యిట్లు విజ్ఞాపించుకొనుచున్నారు.

గీ. గోపకులకాఁపు లేకున్న గోగణంబు
　ప్రోపుమాలి నాశనమును బొందునట్లు
　భూపతులప్రాపు లేకున్న భూమి ప్రజలు
　ప్రోపుమాలి వినాశంబుఁ బొందఁగలరు.

భరతుఁడు—ప్రకృతులు నన్నొ వెంటాడుదురు గాక !

సుమంత్రుఁడు—అభిషేకమును విడిచి నీ వెక్కడికి వెళ్లెదవు ?

భరతుఁడు—అభిషేకమా? ఇదిగో అమ్మ గారికిఁ జేయుఁడు.

సుమంత్రుఁడు—నీ వెక్కడికి వెళ్లెదవు?

భరతుఁడు—

ఆ. ఉండె లక్ష్మణప్రియుం డెందు, నందుల
కరుగువాఁడ నేను; నమ్మహాత్ముఁ
డుండకుండెనే నయోధ్య యయోధ్య కా
దెం దతండు గలఁ డదే యయోధ్య.

[అందఱు నిష్క్రమించిరి.]

ఇది తృతీయాంకము

ప్రతిమా నాటకము

చతుర్థాంకము

[అంతట చేటికలు ప్రవేశింతురు]

విజయ—ఓసీ! నందినికా! చెప్పు - చెప్పు. ఇప్పుడు కౌసల్యమ్మగారు మొదలుగా జనానావా రంతా ప్రతిమాగృహము చూడబోతేగాదూ బాబులు భరతులుగారక్కడ తారసిల్లినది? దురదృష్టవంతురాలిని నే నప్పుడు వాకిలిదగ్గిర ఉన్నాను.

నందినిక—ఓసీ! మే మంతా ముచ్చటగా చూచినాము బాబులు భరతులుగారిని.

విజయ—కైకమ్మగారిని బాబులు ఏమన్నారే?

నందినిక—అనడమూ లేదు ఏమీ లేదు. బాబులు ఆవిడగారిని చూడడానికికూడా సమ్మతించ లేదు.

విజయ—ఎబ్బే! ఎంతకష్టము. రాజ్యపాశ పెట్టుకొని బాబులు శ్రీరాములుగారికి పట్టము చెడగొట్టబోయి దానితో తనకు వైధవరికము కూడా తెచ్చుకొన్నది; లోకానికీ కీడు తెచ్చినది. దయాదాక్షిణ్యాలు లేవామెగారికి; కసుమాలపు పని చేసింది.

నందినిక—ఓసీ! విను: ప్రకృతులు తెచ్చిన అభిషేకమును పారవిడిచి రామబాబు లున్న తపోవనానికే వెళ్లినారు భరతబాబులు.

విజయ—(సవిషాదముగా) ఆఁ! బాబులు వెళ్లిపోయినారా? నందినికా! రా! కైకమ్మగారిని చూదాము. (వెళ్లిరి.)

[ఇది ప్రవేశకము]

[అంత భరతుఁడు రథముతో సుమంత్రుఁడును, సూతుఁడును వత్తురు.]

భరతుఁడు—

ఉ. చేరె దివంబు తేఁడు తన
చేసినపున్నెము వెన్నడింపఁగాఁ;

పౌరజనాళి బాష్పజల
పాతము లిత్తఱి వెన్నడింపఁగాఁ
జేరెద నేనునుం గృపణ
చేష్టలు లేని తపోవనాళికిన్
ధారుణి రామనామమునఁ
దన్పెడుమాఱటచంద్రుఁ జూడఁగన్.

సుమంత్రుఁడు—ఈతఁడు! ఈయాయుష్మంతుఁడు! భరతుఁడు!

ఉ. పుత్త్రుఁడు దైత్యనిర్మథన
పుణ్యయశుం డగునట్టి ఱేనికిన్
బౌత్త్రుఁడు సత్త్రిభోజిత స
మస్తధనుం డగునట్టి ఱేనికిన్
చిత్రనువర్తి రామునకు
నెయ్యపుఁదమ్ముఁ డితండు, వహ్వ; సౌ
భ్రాత్రము పేర్మికిం దగిన
పద్ధతినే చనుచున్నవాఁ డహో!

భరతుఁడు—ఓ నాయనా!

సుమంత్రుఁడు—బాబూ! ఇదిగో ఉన్నాను.

భరతుఁడు—పూజ్యుఁడు మాయన్న రామ చంద్రమూర్తి యెక్కడ? ఆ మహారాజులుంగారి ప్రతినిధి యెక్కడ? సారవంతులసన్నిదర్శన మెక్కడ? రాజ్యలుబ్ధ యగు కైకేయికిఁ బ్రత్యాదేశ మెక్కడ? సద్యశమునకు స్థాన మెక్కడ? ఆ నృపకుమారుఁడెక్కడ? ఆసత్యసంరక్షకుఁడెక్కడ?

గీ. నాదుతల్లికిఁ బ్రియము నొనర్పఁ గోరి
రాచసిరిపెంపు నెవ్వఁడేఁ ద్రోచిపుచ్చె
నమ్మహాత్ముఁ డిక్ష్వాకువంశాభరణము
నాదుదైవత మెచట నున్నాఁడొ చూడ!

సుమంత్రుఁడు—బాబూ! ఈ యాశ్రమపదమునఁ గలఁడు.

గీ. అందె రాముఁడు, సీత, మహాయశస్కుఁ
డయిన లక్ష్మణుఁడును గూరఁ రసి కనుము
సత్యమును, శీలమును, భక్తి జగమునందు
విగ్రహము లందె నా వారు వెలయువారు.

భరతుఁడు—అట్లైన రథము నాఁపుము.

సూతుఁడు—బాబుల సెలవు ప్రకారము.

భరతుఁడు—(రథముననుండి దిగి) సూత ! గుఱ్ఱములను విడిగా విశ్రమింపఁజేయుము.

సూతుఁడు— బాబుగారి సెలవు ప్రకారము.

(వెడలును)

భరతుఁడు—ఓనాయన ! విన్నవింపుము ; విన్నవింపుము !

సుమం—కుమార ! ఏమని విన్నవింతును ?

భరతుఁడు—' రాజ్యాలుబ్ధ యగు కైకేయికిఁ గొడుకు భరతుఁడు వచ్చె ' నని.

సుమంత్రుఁడు—కుమార ! ఉడుగుము. గురుజనాపవాదము నుగ్గడింపరాదు.

భరతుఁడు—మంచిది. పరదోషము నుగ్గడించుట న్యాయ్యము గాదు. కనుక నిట్లు చెప్పఁడు. ' ఇక్ష్వాకుకులకళంకభూతుఁ డగుభరతుఁడు వచ్చె' నని.

సుమం—కుమార ! నే నిట్లు చెప్పఁజాలను. మఱియేమన, ' భరతుఁడు వచ్చె 'నని చెప్పెదను.

భరతుఁడు——వలదు, వలదు. పేరుమాత్రము పేర్కొనుట నాకుఁ బ్రాయశ్చిత్తము జరగని తెలుఁగుగాఁ దోఁచుచున్నది. బ్రహ్మహత్యఁ జేసిన వాండ్రకుఁగూడఁ బరులచే నివేదము లేదు గదా! కనుక మీరు నిలుఁడు. నేనే విన్నవించుకొందును. ఓహోయి! విన్నవింపుఁడు, విన్నవింపుఁడు, పూజ్యుఁడును, పితృవాక్యపాలకుఁడును నగు రామచంద్రమూర్తికి!

ఆ. జాలిలేనివాఁడు, మేలు మఱచువాఁడు,
 పామరుండు, మోటుపనులవాఁడు
 ఐన భక్తిమంతుఁ డరుదెంచె నొక్కండు
 నిలువ సెలవో? లేక తొలఁగ సెలవో?

(అంత రాముఁడు సీతాలక్ష్మణులతోఁ బ్రవేశించును.)

రాముఁడు——(విని సహర్షముగా) సౌమిత్రీ! వింటివా? ఓసి, విదేహరాజకుమారీ! నీవును వింటివా?

మ. ఉఱుముల్ మ్రింగిన గీస్వరం బెవరిదో
 క్కో యయ్యోధుల్? మత్పితృ

స్వరముఁ బోలి వినంబడెఁ; మదికి నా
 శ్వాసంబు, సౌహార్దముఁ
బరితోషంబును సంతరించె; మఱియుఁ
 బంధుత్వసందేహముఁ
నెఱయించెఁ; బెరయించె వీనుగవకుఁ
 నెయ్యంబు తియ్యం బహో!

లక్ష్మ—ఆర్య! నాకును నీపలుకునవ్వాడి బంధుజనబహుమానమును బుట్టించుచున్నది సుమా!

ఈస్వరము—

ఉ. బింకము గల్గి, స్పష్ట మయి,
 పెద్దది యై, కల మై, మహోత్కుపుఁ
జంకెయుఁబోలె స్నిగ్ధమధు
 రం బయి, కంఠమునం దురంబునఁ
జంకని దై, స్ఫుటాంగముల
 స్థానము లంటినయక్షరంబులఁ
బాంకము గాంచి, వర్ణములఁ
 బ్రోవఁగఁజాలినదో యనం దగెన్.

రాము—ఈపలుకుతీరు బాంధవునిదే యనుటకు సందేహములేదు. నాహృదయమును గలఁచి

వైచుచున్నట్టున్నది. వత్స, లక్ష్మణా, చూడు మోయి!

లక్ష్మ—ఆర్యుని సెలవుప్రకారము.(కదలును)

భరతుఁడు—అన్నా! ఏమి! ఎవరును బదులు పలుకకున్నారు? కైకేయీ పుత్త్రుఁడగు భరతుఁడు వచ్చె నని తెలిసికొనిరా యేమి?

లక్ష్మ—(చూచి) అరే! ఈయన! అన్న! రామచంద్రమూర్తి! కాదు, కాదు; అన్నపోలిక!

ఉ. అన్న మొగంబుఁబోలెఁ జెలు
వారు మొగంబు శశాంకహృద్య మై
పెన్నురముం సురారిశర
పీడిత మా నృపుఁబోమ్మపోల్కి నో
ప్పన్నెఱకాంతిపుంజమునఁ
బొల్చు జగత్ప్రియ దర్శనుండుగా
నిన్నరనాథుఁ డారయ మ
హేంద్రుఁడొకో, మధుసూదనుండొకో!

(సుమంత్రునిఁ జూచి) ఓహో! నాయన!

సుమం—ఓహో! బాబు లక్ష్మణుఁడు!

భరతుఁడు—అగును! ఈయన, అన్నగారు! అన్నా! మ్రొక్కుచున్నాను.

లక్ష్మణుఁడు—రమ్ము, రమ్ము చిరంజీవ! (సుమంత్రునిఁ జూచి) నాయనా! ఈయన యెవరు?

సుమంత్రుఁడు—కుమార!

గీ. రఘునకుఁ జతుర్థుఁ డజున కరయఁ దృతీయుఁ
డిఁకఁ బ్రతీతుఁడౌ మీదుతండ్రికి ద్వితీయుఁ
డన్వయోద్దీపకునకు నీయన్న కీవు
వలె ననుజుఁడు చిరంజీవి భరతుఁ డితఁడు.

లక్ష్మ—ఇక్ష్వాకుకుమార! రా రమ్ము! వత్సా! స్వస్తి: ఆయుష్మంతుఁడ వగుము.

శా. స్పష్టానేకమహాహవాళి నసుర
వ్రాతమ్ములన్ వజ్రసం
ఘృష్టప్రౌఢశరంబులం దునిమి కీ
ర్తిం గన్న ప్రాగ్భూపులన్,
యష్టన్ యజ్ఞవితీర్ణవైభవు రఘున్
శౌర్యాదులన్ బోలుచున్
బుష్టోత్కృష్టగుణప్రతానఖని వై
పొల్పొందు మూర్విస్థలిన్.

భర—అనుగృహీతుఁడను.

లక్ష్మ—తమ్ముఁడా! ఇక్కడ నుండుము. నీ రాక నార్యునకు విన్నవింతును.

భర—అన్నా! అభివాదనము చేయుటకు నామనస్సాత్రపడుచున్నది. శీఘ్రముగా నివేదింపుము.

లక్ష్మ—మంచిది. (చేరఁబోయి) ఆర్యునకు జయము. ఆర్యా!

ఆ. నీకు నెంత యేని నెయ్యంపుఁదమ్ముండు
భరతుఁ డితఁడు భ్రాతృవత్సలుండు
అద్దమందుఁబోలె నగపడె నీచాయ
చక్కనితనియందు సంక్రమించి.

రాము—వత్స! లక్ష్మణ! ఏమిదీ! భరతుఁడు వచ్చెనా?

లక్ష్మ—ఆర్య! అవును.

రాము—మైథిలీ! భరతునిఁ జూచుకొఁటకు నీకనుదోయి నాయత పఱుచుకొనుము.

సీత—ఆర్యపుత్త్ర! భరతుడు వచ్చినాడా?

రాము—మైథిలి! అవును.

గీ. ఎఱుఁగుచున్నాఁడ నిప్పుడే యేను జలుప
నలవి గానిది నాతండ్రి సలిపె ననుచు;
తమ్ముపయికూర్మి యిట్టివిధమున నుండె
కన్నకడుపుపైకూర్మి యెక్కరణి దగునో?

లక్ష్మణుఁడు—ఆర్య! తమ్ముని దోడ్కొని రమ్మని సెలవా?

రాముఁడు—వత్స! లక్ష్మణ! ఇందుఁగూడ నా యభిప్రాయము ననువర్తింప నడుగుచున్నావా? అరుగుము. సత్కరించి శీఘ్రముగాఁ దమ్ముని దోడ్కొనిరమ్ము.

లక్ష్మణుఁడు—ఆర్యుని సెలవుప్రకారము.

రాముఁడు—లేక నీవు నిలుము.

మ. ఇవతాళించిన కల్యాణేకు లనఁగా
నింపారుకన్నోయి హా
ర్ష విశేషమ్మునఁ బుట్టు బాష్పజల మా
సారంబుగా జాఱ గా

రవముం జూపఁగఁ దాని యియ్యువిధ చే
    రంబోవ్రుఁగా కాత్మజుం
దివ్రుటల్ దీఱఁగఁ దారసిల్లుజననీ
    స్నేహాంబుఁ దోఁపించుచున్.

సీత—ఆర్యపుత్త్రు లాన తీర్చినట్లే. (లేచి పరిక్రమించి భరతునిఁ జూచి) నేను లేచి చూచే యింతలో ఆర్యపుత్త్రులు ఇక్కడికి వచ్చినారే! కాదు కాదు. రూపుచాలిక!

సుమంత్రుఁడు—ఓహో! కోడలు!

భరతుఁడు—ఓహో! ఈమె పూజ్యురాలు జనకరాజపుత్త్రి!

గీ. నేల దున్నుచో నాఁగంటిచాలువలన
    నవతరించిన స్త్రీమయ మయిన తేజ
    మిది జనకభూమివిభుని యహీనపుణ్య
    తపమునకు మఱియును సన్నిదర్శనంబు.

అమ్మా! అభివాదించుచున్నాఁడను. నేను భరతుఁడను.

సీత—(తనలో) రూపమే కాదు; పలుకు తీరుగూడా నదియే! (ప్రకాశముగా) దీర్ఘాయుష్మంతుడవు గా నాయనా!

భరతుఁడు—అనుగృహీతుఁడను.

సీత—రా! నాయనా! అన్నగారిముచ్చట తీర్తువు.

సుమంత్రుఁడు—బాబూ! ప్రవేశింపుము.

భరతుఁడు—తండ్రీ! నీ విప్పు డేమి చేయుదువు?

సుమంత్రుఁడు—

గీ. అవనినాథుండు దివమున కరిగినపయి
దుఃఖితుం డైన రామచంద్రునకు నాకుఁ
జొప్పడియె నిప్పటికిఁ దొలిచూపు గాన
యువరాజ నే వత్తు ముందు నీ వరుగుమన్న!

భరతుఁడు—అట్లే సరి. (రామునిఁ జేరఁబోయి) అన్నా! అభివాదనము చేయుచున్నాఁడను—నేను భరతుఁడను.

రాముఁడు—(సహర్షముగా) రారమ్ము, ఇక్ష్వాకుకుమారా! స్వస్తి. ఆయుష్మంతుఁడ వగుము.

ఉ. దగ్గఱ కేఁగుదేరుమ! వె
   డందకవాటముతీరు పేరురం
బొగ్గుమ; నీసుదీర్ఘభుజ
   యుగ్మమునన్ నను నిండుఁగౌఁగిటన్
బిగ్గ గ్రహింపుమా; వెలయు
   నెమ్మొగ మెత్తుము; శోకవహ్నిచే
బొగ్గులువాఱియున్న తను
   వున్ దనియింపుము; రమ్మ, తమ్ముఁడా!

భరతుఁడు—అనుగృహీతుఁడను.

సుమంత్రుఁడు—(చేరఁబోయి) ఆయుష్మంతు
నకు జయము.

రాముఁడు—హా! నాయనా!

సీ. మున్ను సురాసురుల్ మిన్నంటి సంప్ర
   చండ సంగ్రామముల్ సలుపునపుడు
సేనతో దేవసమానవిమానము
   లెక్కి విక్రమకేళి నేపు సూప
నచ్చెరువంది సురాసురు 'లాతఁడే
   యాతఁడే దశరథుఁ' డనుచుఁ బొగడ

నెగడిన శ్రీమంతుఁడగు నమ్మహారాజు
నెయ్యంపుమిత్రుని నిన్ను, నాత్మ
దేహమును ద్యజించి దేవలోకమ్మున
నాత్మవంశ్యు లయిన యవనిపాలుఁ
బితరులను ముదమున జతకూడి యున్నతి
నందుచున్నవాఁడె యాత్మసుఖము ?

సుమంత్రుఁడు—(దుఃఖముతో)

మ. పరలోకంబున కేఁగె భూవిభుఁడు నీ
వా యీనానుల్ సేరి తీ
భరతుండా కడుఁ గుందు వొందెఁ గులమా
ప్రాపేవ్వుం దక్కె ని
క్కారణిన్ జిక్కులు సంకటంబులకు నో
గ్గం జేయుచున్ నన్ను నీ
చిరజీవిత్వము మేలుపోలె నిసిరో
చెందించెన్ బెన్దోషముల్ !

సీత—అసలే పొగులుతూన్న ఆర్యపుత్త్రు
లను నాయనగారిమాటలు మరింత పొగిలిస్తున్నవి.

రాముఁడు—మైథిలీ ! ఇదిగో నిబ్బరించుకొ
నుచున్నాను. వత్స ! లక్ష్మణ ! ఉదకమోయి !

లక్ష్మణుఁడు—ఆర్యుని సెలవు ప్రకారము.

భరతుఁడు—ఆర్య! న్యాయ్యము కాదుగదా! క్రమముతీరున శుశ్రూషింతును. నేనే యుదకము తెత్తును. (కలశమును గైకొని నిష్క్రమించి ప్రవేశించి) ఇదిగో ఉదకము.

రాముఁడు—(ఆచమించి) మైథిలీ! లక్ష్మణుని శుశ్రూష సడలుచున్నది గదా!

సీత—ఆర్యపుత్ర! ఈయన సేవకూడా మీరు పొందవలసినవారేకదా!

రాముఁడు—లక్ష్మణుఁ డిక్కడనుండి శుశ్రూషించును గాక! భరతుఁడు పురమునుండి నన్ను శుశ్రూషించునుగాక! ఇది లెస్సగదా!

భరతుఁడు—ఆర్యుఁడు నన్ను ననుగ్రహింపవలెను.

గీ. మేనిచే నిచ్చటనె నన్ను మెలఁగనిండు
కర్జములచేత నచ్చటఁ గలుగఁగలను
అన్న! నీపేరిచేతనే యఖిలరాజ్య
పాలనమ్ము నిర్వక్రమై పరఁగఁగలదు.

రాముఁడు—వత్స! కైకేయీతనయ! వల
దట్లు వలదు.

ఉ. నమ్ము వనమ్ముఁ జేరుటకు
నాయనయానతిచుమ్ము హేతు వో
తమ్ముఁడ! భీతి గాదు మఱి
దర్పము గాదు మతిభ్రమంబు గా
దెమ్మెయి సత్యమార్గగతి
యే చుమి సంపద యస్మదీయవం
శమ్మున; కేటి కిట్లు మతి
సల్పెద వల్పపుద్రోవఁ బోవఁగన్?

సుమంత్రుఁడు—ఇప్పు డింక నభిషేకోదక
మెక్కడ నుండవలెను?

రాముఁడు—మాయమ్మగా రెక్కడ నుండ
వలె నని చెప్పిరో యక్కడనే యుండవలెను.

భరతుఁడు—అనుగ్రహింప వేఁడెద. ఆర్య!
పుంటిపైఁ బాడువవలదు.

ఉత్సాహ.
సన్నుతాత్మక! నీప్రసూతియె
చక్క నాకుఁ బ్రసూతి యా

నన్న! నిన్నును గన్నయన్నిభృ
తాత్ముఁడే ననుఁ గన్నవాఁ
డెన్నరానిది మాతృదోషము
యేనియుం బురుషాళికిన్
మున్నువోలెఁ గనుంగొనంగదె
ప్రొక్కెదన్ భరతున్ ననున్.

సీత—ఆర్యపుత్త్రా! భరతుడు కడుజాలిగా అడుగుకొంటున్నాడు. మీరేమి యోచిస్తున్నారు?

రాము—మైథిలీ!

చ. తలఁపునఁ బాఱెడిన్ ద్రిదివ
ధాముఁడు భూమివిభుండు, పుత్త్రిలన్
దుల యిడరానిసద్గుణమ
నోహరు సీతనిఁ జూచి మెచ్చుకోఁ
గలుగకపోయెః నిట్టిగుణ
గణ్యునిఁ బుత్త్రునిఁ గన్న పుణ్యవం
తులపయిసైతముం జెడుగు
తుట్టలు చుట్టును దైవ మయ్యయో!

నాయనా! భరతా!

మ. పరితోషించితి నీయెడన్, నిజము, కా
పట్యమ్ము నీయందు లే,
దరుదెంతున్ భవదీయయోగ్యతకు లో
నైనాఁడ, నట్లయ్యు, భూ
వరుపల్కిట్టిటు తప్పఁ ద్రోవఁ దగ దో
వత్సా! భవత్సన్నిభన్
వరపుత్త్రున్ గనుఁగొన్న తండ్రినుడియున్
వ్యర్థంబు గావచ్చునే?

భరతుఁడు—

ఉ. అంతము పెందు నెప్పటికి
నన్న! భవచ్ఛపథంబు? త్వత్పద
ప్రాంతమునందు నుందు నిట
నప్పటిదాఁకను—

రాముఁడు—

కాదు కాదు, భూ
కాంతుఁడు సత్యవాక్సుకృత
గౌరవ మందుటగాక; నీవు నీ

సొంతపురాజ్య మేలుకొనఁ
జూడవయే నిదె యొట్టు వెట్టెదన్.

భరతుఁడు—అన్నా! మాటాడరాకుండ మాటాడితిరి! కాని ఒకకట్టుఁబాటున కొప్పెదరేని మీ రాజ్యమును బాలింతును.

రాముఁడు—వత్స! ఆకట్టుఁబా టెట్టిది?

భరతుఁడు—నా చేత నుంపఁబడిన మీ రాజ్యమును బదునాలుగువత్సరములు గడచిన పిదప మరలఁ బుచ్చుకొనఁగోరుచున్నాఁడను.

రాముఁడు—అట్లే కానిమ్ము.

భరతుఁడు—ఆర్య! వింటివా? అమ్మా! వింటివా? నాయనా! వింటివా?

అందఱు—మే మెల్లరమును వింటిమి.

భరతుఁడు—ఆర్య! మఱియొక వరమును గూడఁ గోరుచున్నాఁడను.

రాముఁడు—ఏమి కోరెదవు? నే నేమేని యొసఁగవలెనా? నే నేమేని యనుష్ఠింపవలెనా?

భరతుఁడు——

గీ. అన్న! నీపాదపద్మము లనుభవించు
పాదుకల నిమ్ము తలతోడఁ బ్రణతు లివిగో
మరల నీవచ్చునందాఁకఁ బురిని వీని
కిని విధేయుఁడ నై నేను బను లొనర్తు.

రాముఁడు——(స్వగతము) ఆహాహా!

క. ఇంచుకమాత్రయశం బా
ర్జించితి నే నింతకున్ సుచిరకాలమునన్;
గొంచెపుఁగాలమున నె యా
ర్జించెన్ భరతుండు జగతి స్థిరతరయశమున్!

సీత——ఆర్యపుత్త్ర! భరతుడు కోరిన తొలి
కోరిక ఇత్తురుగదా!

రాముఁడు——అట్లె యగుఁగాక! వత్స! కై
కొనుము

భరతుఁడు——అనుగృహీతుఁడను. (గ్రహించి)
ఆర్య! అభిషేకోదకము నీపాదుకలపై నుంపఁ
గోరుచున్నాఁడను.

రాము—(సుమంత్రునితో) నాయనా! భర
తున కేది యిష్టమో అది యెల్ల జరపఁగోరు
చున్నాఁడను.

సుమంత్రుఁడు—చిరంజీవి సెలవుప్రకారము.

భరతుఁడు—(ఆత్మగతము) అమ్మయ్యా!
ఇప్పటికిఁగదా,

ఉ. పౌరుల కిష్టుఁడై స్వజన
వత్సలుఁడై భువనప్రియుండ భూ
మీరమణుండు స్వర్గతుఁడు
మెచ్చు సుశీలపుబిడ్డఁడై గుణో
దారులకున్ సహోదరుల
కాదరణీయుఁడఁ బుణ్యకీర్తివి
స్తారుఁడ సజ్జనావళిప్ర
శంసకు నర్హుఁడ ధర్మకాముఁడన్.

రాము—వత్స! కైకేయీతనయ! రాజ్య
మెట్టిదనఁగా, క్షణముగూడ ఏమఱి యుండఁదగ
నిది. కనుక, నీవు విజయముకై వెంటనే తిరిగి
వెడలవలెను.

సీత—ఆఁ! ఆఁ! భరతు డిప్పుడే బయల్దేరి వెళ్లునా?

రాముఁడు—అతిస్నేహము వలదు. చిరంజీవి యిప్పుడే విజయముకై బయలువెడలుఁగాక!

భరతుఁడు—ఆర్య! ఇప్పుడే వెడలుదును.

గీ. గంపెఁ డాసతోఁ బౌరులు గాచియుందు
రన్న! నిన్నుం గనుంగొన నయ్యయోధ్య
నే నిదే వేగ కొనిపోయి నీప్రసాద
మచటఁ గాన్పించి వారి నూరార్చువాఁడ!

సుమం—చిరంజీవీ! నే నిప్పు డేమి చేయవలెను?

రాముఁడు—నాయనా! మహారాజులుంగారివలె నీచిరంజీవిని గాపాడవలెను.

సుమం—బ్రదికియుంటినా యట్లే యత్నింతును.

రాముఁడు—వత్స! కైకేయీతనయ! నాముందు రథము నధిరోహింపుము.

భర—ఆర్యుని సెలవు ప్రకారము.

(రథ మధిరోహింతురు)

రాముఁడు—మైథిలీ! ఇటు రా! వత్స, లక్ష్మణ! ఇటు రా! ఆశ్రమద్వారమువఱకైనను భరతుని సాగనంపుదము.

[అందఱు నిష్క్రమించిరి.]

ఇది చతుర్థాంకము

ప్రతిమా నాటకము

పంచమాంకము

[అంత సీతయు, తాపసియుం బ్రవేశింతురు]

సీత—అమ్మయ్యా! పూజకై తెచ్చినపూవు లంతటా రాలి ఉండగా ఆశ్రమమును చక్కగా ఊడ్చినాను. ఆశ్రమపు ఉనికికి అనువయ్యేటంతలో, దేవపూజ యేర్పాట్లు చేసినాను. ఆర్యపుత్త్రులు ఇంకా రాలేదు. వచ్చేలోగా నే నీగున్న చెట్లను నీళ్లు పోసి సంతోషపరుస్తాను.

తాపసి—అవిఘ్నముగా కానీ అమ్మా!

(పిదప రామఁడు ప్రవేశించును)

రాముఁడు—(సశోకముగా)

ఉ. నాయన, నేను లేనికత

నఁ మతి గొల్పకయోధ్య వీడి నా

కై యభిషేకయత్నమున
సక్కట యిక్కడి కేఁగుదెంచె ని
ర్మాయుఁడు, తోడనే మహాభ
రంబు భరింపఁగఁ బంపినాఁడ, నా
హా! యతఁ డొక్కఁడే నృపమ
హాభరముఁ జల మోచుచుండునే!

(విమర్శించి) ఇటువంటిదే యిది! ఇఁక నే నిప్పు డిట్టి దుఃఖమును దొలఁగించుకొనుటకయి, అవస్థా కుటుంబిని యయిన మైథిలిని జూతును. కాని మైథిలి యెక్కడికో యేఁగినదే! (పరిక్రమించి చూచి) ఓహో! ఓహో!

సీ. ఆలవాలముల నిండార నుర్వాలువాఱి
వారిపూరము పాఱువాఱుచుండె
దగగొన్న ఖగము లిత్తరుల చెంతలనుండి
యరుదెంచి బురుదనీ రానకుండె
బిలములందు జలమ్ము నెలకొన్నఁ గీటంబు
లంతంత మెరకల కరుగుచుండె
తరుమూలములనీరు తఱుఁగుచున్న కొలంది
వలయముల్ క్రొంగ్రొత్త వెలయుచుండె

తీయనీ రిప్పుడిప్పుడే పోయుచున్న
పగిదిఁ గనుపట్టు నీచెట్టుపాదు లింత
లంతలం బ్రాంతముల జనకాత్మజాత
చెలఁగుచుండె నటంచు సూచించుచుండె.

(విలోకించి) ఓహో! ఇదిగో వైదేహి! అయ్యో! అవస్థ!

మ. కనుగందుఁ ముకురంబునం దయిన ని
క్కంజాక్షి కెంగేలుఁ ముఁ
వసివాళ్వాడదుచూవె వారిఘటముఁ
దాల్పంగనే నిందు నేఁ
డిసిరో మవ్వపుఁబూవుఁదీవియల క
ట్లే బోట్లకుం గూడఁ గ్ర
క్కసపాటుం గలిగించునోటు! కలయం
గాంతారపుం బ్రాంతముల్!

(చేరఁబోయి) మైథిలీ! తపసు వర్ధిల్లుచున్నదా?

సీత—ఓహో! ఆర్యపుత్త్రులు! ఆర్యపుత్త్రులకు జయము!

రాము—మైథిలి! నీ ధర్మకార్యమునకు విఘ్నము లేదేని కూర్చుండుము.

సీత—ఆర్యపుత్త్రుల సెలవుప్రకారము. (కూర్చుండును.)

రాము—మైథిలీ! దేనినో అడుగ నభిలషించుచున్న ట్లుంటివి. ఏమది?

సీత—శోకముచేత వ్యాకులచిత్తులుగా ఉన్నట్లున్నారు మీరు; ముఖముతీరు చూడగా కంది ఉన్నది. ఏమి టిది?

రాము—మైథిలీ! వ్యాకులత కిది అవసరమే కదా!

గీ. హృదయ మదరంట జముఁ డేసె గుదియ ప్రేటు
నాఁటి దాపుండు నేఁటికి నట్టె యుండె
దానిపై మాటిమాటికిఁ దాఁకుచుండెఁ
బలుప్రయోజనముల శోకబాణహతులు.

సీత—ఆర్యపుత్త్రుల కిప్పుడు సంతాప మెందుకు కలగవలెను?

రాము—తేపు నాయనగారి యనుసంవత్సర శ్రాద్ధవిధి. కల్పవిశేషముచేత బితరులు పిండప్రదానము నపేక్షింతురు. కావున తేపు దీని నే నెట్లు నిర్వర్తింపఁ గల్గుదునా యని చింతించుచున్నాఁడను. లేకున్నను,

గీ. అందుదురు తృప్తి వా రెట్టులైనఁ గాని
నాదశను వా రెఱింగియున్నార కాదె;
ఐన యత్నించుచుంటి నాయనకు, నాకు
నర్హ మగురీతినే పూజ నాచరింప!

సీత—ఆర్యపుత్త్ర! భరతు డక్కడ విభవముతో శ్రాద్ధము జరుపును. స్థితిగతులకు తగినట్టు మీ రిక్కడ ఫలోదకములతో జరుపుదురు గాని. ఇదీ నాయనగారికి మిక్కిలీ ప్రియమే అవుతుంది.

రాముఁడు—మైథిలీ!

క. ఫలములు దర్భలపైఁ జే
తులతో నే నిడుటఁ జూచి తోడనె నేఁ గా

నల నుండుటఁ దలపోయును
విలపించుఁ; దీనఁగూడ వెత నాయనకున్.

(అంతఁ బరివ్రాజకవేషముతో రావణుఁడు ప్రవేశించును)

రావ—ఔరా! ఈ నేను!

ఉ. తేరకు మున్ ఖరాసురు వ
ధించి విరోధము తెచ్చికొన్న దు
ర్వీరుని రామునిన్ గపట
వేషమునన్ జని కాంచి వంచనన్
దారిచి తప్పఁద్రోచి సుప
దస్వరసంస్కృతిశూన్య యౌ హవి
ర్ధారనుబోలె జానకి న
దాటున నే హరియింప నేఁగెదన్.

(పరిక్రమించి చూచి) ఇది రామునియాశ్రమస్థాన మునకు ద్వారము. ఇఁక దిగుదును. (దిగును.) ఇదిగో నేను నతిథిమర్యాద ననుష్ఠింతును. నేను అతిథిని. ఎవ రక్కడ?

రాము—(విని) అతిథికి స్వాగతము!

రావణు—స్వాభావికమగు రూపసౌందర్యము స్వరసౌభాగ్యముచే నిబ్బిడి యయ్యెఁగదా!

రాము—(చూచి) ఓహో! స్వాములవారు! స్వామీ! అభివాదనము చేయుచున్నాఁడను.

రావణుఁడు—స్వస్తి.

రాము—స్వామీ! ఈయాసనముపై నాసీను లగుఁడు.

రావ—(ఆత్మగతము) ఏమి! ఈతఁడు న న్నానవెట్టున ట్టున్నాఁడు! (ప్రకాశము) లెస్స. (కూర్చుండును.)

రాము—మైథిలీ! స్వాములవారికి పాద్యము గొని తెమ్ము!

సీత—ఆర్యపుత్త్రుల సెలవు ప్రకారము. (వెళ్లి వచ్చి) ఇదిగో ఉదకము.

రాము—స్వాములవారిని శుశ్రూషింపుము.

సీత—ఆర్యపుత్త్రుల సెలవుప్రకారము.

రావణు— (మాయాప్రకాశన పర్యాకులుఁడై) ఉండనీ, ఉండనీ.

ఆ. పుణ్యసాధ్వి యీమె భూమి నరుంధతీ
కాంతచూపె మర్త్యకాంతలందు
ఈమెభర్త వంచు నెల్లపతివ్రతల్
మెచ్చుచుంద్రు నిన్ను హెచ్చుగాను.

రాము—అట్లని యిటు తెమ్ము. నేనే శుశ్రూషింతును.

రావ—అయ్యో! నీడను దప్పుకొన్నవాఁడను, శరీరము నే లంఘింప నంగీకరింతునా? మాటుమంచితనమున నే యతిథిసత్కారము గలదుగదా! సత్కారము జరిగెను. ఆసీనుఁడ వగుము.

రాము—లెస్స. (కూర్చుండును.)

రావణు—(ఆత్మగతము) నేనును బ్రాహ్మణసముదాచారము ననుష్ఠింతును. (ప్రకాశము) నేనయ్యా! కాశ్యపగోత్రుఁడను. సాంగోపాంగముగా వేదము నధ్యయనము చేసితిని. మానవీయ మగు

ధర్మశాస్త్రమును, మాహేశ్వరమగు యోగశాస్త్రమును, బార్హస్పత్యమగు నర్థశాస్త్రమును, మేధాతిథిన్యాయశాస్త్రమును, ప్రాచేతసశ్రాద్ధకల్పమును గూడ నధ్యయనము చేసితిని.

రాము—ఏమీ యేమీ! శ్రాద్ధకల్పమును గూడ నధ్యయనము చేసితిరా ?

రావ—సర్వశ్రుతులను విడిచి శ్రాద్ధకల్పము మీఁద నాస్థ చూపుట యిది యేమి ?

రాము—స్వామీ! జీవత్పితృకతాభాగ్యము చెడుటచే నది యుపేక్షింపవలసెను.

రావ— దాని నడుగ నభ్యంతరపఱుచుట కాదు. అడుగవచ్చును. అడుగుము.

రాము—స్వామీ! పిండప్రదానకాలమందుఁ బితరులను దేనిచేఁ దృప్తిపఱుపఁగల్గుదును ?

రావణు—శ్రద్ధతో దేని నొసఁగినను శ్రాద్ధమగును.

రాము—స్వామీ! అనాదరముతో నొసఁగి నది పరిత్యక్తమే కాని శ్రాద్ధము కాదు. సరియే. నేను విశేషము తెలుఁగుట కడుగుచున్నాఁడను.

రావ—అట్లని వినుము. మొలకలలో దర్భలు, ఓషధులలో తిలలు, శాకములలో కలాయము, పక్షులలో వార్ధ్రాణసము, మృగములలో గోవో ఖడ్గమో అయినను, ఇట్టివి మనుష్యులకు విహితములు.

రాము—స్వామీ! 'అయినను' అనుటచే నింకఁగూడ నేదో కలదని తెలియవచ్చుచున్నది.

రావణు—కలదు. అది ప్రభావసంపాద్యము.

రాము—స్వామీ! ఇదియే నా నిశ్చయము.

గీ. ఉభయమును సన్నిధాన మైయున్న; దందు
నేది దీనిని సాధింపఁగాఁ దగినదొ;
తపసు చాలని దైనను ధనువు గలదు
ధనువు చాలని దైనను దపసు గలదు.

రావ—కలవు. కాని యవి హిమవంతమున నుండును.

రాము— హిమవంతముమీఁదనా? ఏవి! చెప్పుఁడు!

రావణు— హిమాలయపు సప్తమశిఖరము మీఁద సాక్షాత్పరమశివుని శిరస్సుననుండి క్రిందికిఁ బడుచుండు గంగోదకములఁ ద్రావునవి, వైదూర్య శ్యామపృష్ఠములు, పవనసమజవములు, కాంచనపార్శ్వము లను మృగములు గలవు. వైఖానస వాలఖిల్య నైమిశీయాదు లగు మహర్షులు తలఁచినంతమాత్రముననే యవి యరుదెంచి యాపన్నము లగుచుండును. వానిచే వారు చేయు శ్రాద్ధకర్మములు చక్కఁగా సాగుచుండును.

ఉ. పుత్త్రఫలంబుఁ బొందుదురు,
పొల్తురు నిర్జరులై, సముజ్జ్వలద్
గాత్రములన్ విమానగతి
గాంతురు వేల్పులతో, మఱెప్డుఁ దా
పత్రయచింతలం బడరు,
పాయక కాంతురు సార్వకాల మా
ముత్రికసౌఖ్య, మమ్మృగము
మూలమునన్ బరితృప్తులౌ పితల్.

రాము—మైథిలీ !

చ. కౌమరులమాడ్కి నీకుఁ గడుఁ
గూర్చెదు జింకలతోడ, నెయ్యపుం
ద్రుమములతోడ, వింధ్యవని
తోఁ, జెలికత్తియ లౌలతాళితో
హిమగిరికాననంబులఁ స
మిద్ధమహౌషధిదీపితంబులం
దమర వసింప నేఁగుదు మ
టంచు వచించి యనుజ్ఞఁ బొందుమా !

సీత—ఆర్యపుత్త్రుల సెలవుప్రకారము.

రావణుఁడు—కౌసల్యాతనయ ! అంతగా బులుపాటము పెట్టుకోవలదు. అవి మనుష్యులకుఁ గానరావు.

రాముఁడు—స్వామీ! హిమవంతమునందుఁ గదా అవి యుండును ?

రావణుఁడు—ఔను.

రాము—అట్లని స్వాములు చూచుచుం దురుగాక.

క. మంచుంగుబ్బలిఱేఁడల
కాంచనమృగములను నాకుఁ గన్పఱుపవలెఁ
జంచన్మచ్ఛరనిహాతిఁ
గ్రౌంచాచలసామ్యమేనిఁ గాంచంగవలెన్.

రావ—(ఆత్మగతము) అహో! అసహ్యము గదా వీని యవలేపము! (ప్రకాశము) అన్నా! మెఱపులు రాలుచున్నట్లున్నవి. కౌసల్యాతనయ! ఇక్కడనే యున్నను గూడ నిన్ను హిమవంతుఁ డారాధించుచున్నాఁడు. ఇదే! కాంచనపార్శ్వమృగము!

రాము—స్వాములవారియనుగ్రహ మిది.

సీత—ఆర్యపుత్రుల అదృష్టము!

రాము—కాదు కాదు.

గీ. అహహ నాయనగారిభాగ్యమహిమ యిది!
తాన యమ్మృగ మిచటికిఁ దరలివచ్చె
పూజ కియ్యది తగియుండెఁ; బోయి నీవు
మైథిలీ! లక్ష్మణునకు నీమాట తెలుపు.

సీత—ఆర్యపుత్త్రా! తీర్థయాత్రనుంచి తిరిగి వస్తూఉన్న మునికులపతిని ఎదురుకోవలసిన దని సౌమిత్రికి ఆనతిచ్చితిరి గదా!

రాము—అట్లేని, నేనే వెళ్లుదును.

సీత—ఆర్యపుత్త్రా! నే నేమి చేయవలెను?

రాము—స్వామిని సేవింపుము.

సీత—ఆర్యపుత్త్రుని సెలవు ప్రకారము.

(రాముఁడు నిష్క్రమించును)

రావ—అన్నా! ఇదిగో అర్ఘ్యమును గైకొని రాఘవుఁడు వచ్చుచున్నాఁడు. ఇదిగో ఇప్పుడు, పర్విడుచున్నమృగమును జూచి రాఘవుఁడర్ఘ్యము నట్టె యుంచి ధనురారోపణము చేయుచున్నాఁడు.

గీ. అద్దిరద్దిర! బలము! వీర్యంబు వహావ!
చాఁగురే! సత్త్వ! మయ్యారె జవము! చూడ
రామవరనామచిహ్నక్షురద్వయమున
నఖిలజగమును బర్యాప్త మగును దగును.

ఇదె మృగము ఒక్కదాఁటులో శరవిషయము నతి క్రమించి జీబుటడవిలోఁ జేరినది.

సీత—(ఆత్మగతము) ఆర్యపుత్త్రుని బాసి ఒంటరిగా ఉండడం నాకిక్కడ దిగులుదిగులుగా ఉన్నది.

రావణుఁడు—(ఆత్మగతము)

గీ. పాయఁ జేసితి రాముని మాయఁ జేసి
కూఁత లిడుదాని, బాల, నోర్త్రి, సీత
నోగి నమంత్రోక్తమైన యాహుతినివలెఁ ద
పోవనమ్మునుండి కొంపోవువాఁడ.

సీత—పర్ణశాలలోనికి పోతాను.

(పోఁజూచును)

రావ—(స్వరూపము దాల్చి) సీతా! నిలు; నిలు.

సీత—(భయముతో) అయ్యో! ఎవడీప్పుడు వీడు?

రావణుఁడు—ఏమి యెఱుఁగవా?

చ. కణఁగి మహేంద్రుఁదొట్టి సుర
కాండము గం డడఁగించినట్టి రా
వణుఁడను నేను, శూర్పణఖ
వంచనమున్ ఖరదూషణాదిమా
రణమును, గంటి వింటి సుదు
రాత్మ మహాబలు, రాము వంచనన్
మణఁగఁగఁగొట్టి నిన్ను సుకు
మారి! యిదే హరియింప వచ్చితిన్.

సీత—అయ్యో! రావణుఁడా నువ్వు!

(వెల్వడుము)

రావణుఁడు—అన్నే! రావణునికంటి కగపడి నీ వింక నెక్కడికిఁ బోఁగలవు ?

సీత—ఆర్యపుత్త్రా! కాపాడండి! కాపాడండి!! సౌమిత్రీ! కాపాడు! కాపాడు!

రావ—సీతా! నాపరాక్రమమును వినుము!

మ. పురుహూతుం బరిభూతుఁ జేసితిని దాఁ
పుల్ దాఁచితినిన్ బ్రహ్మఁ గి

న్నరనాథుం బరిబాధితుం జలిపితిక్
దండించితిక్ దండి ని
వ్వాలపాలై దురపిల్లువేల్పులకు సం
తోషంబిసీ ! స్వర్గ ! మ
య్యారె భూలోకము ధన్య మయ్యెఁగదె సీ
తా ! నీవు వర్తిల్లుటన్.

సీత—ఆర్యపుత్రా ! కాపాడండి ! కాపాడండి ! సౌమిత్రీ ! కాపాడు ! కాపాడు ! నన్ను !

రావణుఁడు—

గీ. శరణు వేఁడుము రాము, లక్ష్మణుని శరణు
వేఁడు దశరథునేనియు వేఁడు శరణు
అల్పమనుజులు న న్నేమి సల్పఁగలరు?
కోల్పులిని జింకపిల్ల లదల్పఁగలవె?

సీత—ఆర్యపుత్రా ! కాపాడండి ! కాపాడండి ! సౌమిత్రీ ! కాపాడు ! కాపాడు !

రావ—

ఉ. ఏడిచె దేల ! బేల ? కను
మీ ! నను మీనవిలోలనేత్ర ! నీ

వేఁడెదునార్యపుత్త్రినటు
వేడుక సేయుమి నన్నుఁగూడఁ, బో
రాడఁగ నేఁగుదేరఁగలఁ
డా యిఁక రాముఁడు నేన లెన్న వెం
టాడిన నేని, వేల్పులు స
హాయులుగా నరుదెంచి రేనియున్.

సీత—(రోషముగా) శపిస్తున్నాను!

రావ— **హాహాహా!** అబ్బో! పతివ్రతా తేజము!

గీ. ఆకసమ్మున నేను దూకాడునపుడు
సూర్యరశ్ములుగూడ నన్ జూడలేవు!
ఈమె శపియింతు నన్న యీ యింతపల్కు-
తాఁకుచే నాదుమే నెల్ల దగ్ధ మయ్యె.

సీత—ఆర్యపుత్త్రా! కాపాడండి! కాపాడండి!

రావ—(సీతను బట్టుకొని) ఓహో! జనస్థాన వాసులారా! తపస్వులారా! వినుఁడు, మీరు వినుఁడు!

ఆ. దశముఖుండను భూమితనయ నిదే! బలా
త్కారమున హరించి తరలుచుండె.
క్షాత్రధర్మమందు సామర్థ్య మున్నం బ
రాక్రమించుఁగాక రాముఁ డింక!

సీత—ఆర్యపుత్త్రా! కాపాడండి! కాపాడండి!

రావ—(పరిక్రమించుచు, చూచి) అన్నా! స్వపక్షపవనోత్క్షేపముచే నరణ్యమునెల్ల క్షుభిత పఱుచుచు, చండచంచువగు జటాయు విదె న న్నెదుర్కొనుచున్నది! ఆసి! ఆఁగుమోయి అక్కడ!

క. గండారెడు మద్భుజమున
నిండారఁ దాల్చినట్టి నిస్త్రింశమునన్
ఖండించి రక్తధారా
క్తుం డగునిను యమపురమునకుం బంపింతున్.

[నిష్క్రమించిరి.]

ఇది పంచమాంకము.

ప్రతిమా నాటకము

షష్ఠాంకము

(పిదప వృద్ధతాపసులు ప్రవేశింతురు.)

ఇద్దఱు—రక్షింపుఁడయ్యా! రక్షింపుఁడయ్యా!

ప్రథముఁడు—

ఉ. నల్లవో! కల్వచాల్వలెనె
 నల్లనివాఁ డెలతమ్మితూండ్లఁ బోల్
తెల్లనికోఱలన్ నగవు
 తెట్టలు వాఱెడువాఁడు! వాఁ డదే!
యల్లదె! రాత్రులన్ దిరుగు
 లాఁ డెడు రక్కసిఱేఁడు లేటిలేఁ
బిల్లనుబోలెఁ దాఁ బరిభ
 వించి హరించెడు సీతఁ గావరే!

ద్వితీయుఁడు—ఈమెగదరే! మాతల్లి సీతా
దేవి!

ఉ. చేపడి వైపుదప్పి కసిఁ
    జెంది బుసల్ గొను చిల్వచెల్వ నాఁ
బ్రాపెడఁబాపి యూఁప నద
    రం జెదరం బడు పూవుఁదీవ నాఁ
దాపసవాటినుండి ఋషి
    వర్యతపఃఫలసిద్ధివోని దీ
పాపిదశాస్యుచేత బల
    వంతముగా హరియింపఁగాఁబడెన్.

ఇద్దఱును—కాపాడుఁడయ్యా! కాపాడుఁడయ్యా!

ప్రథ—(ఊర్ధ్వమవలోకించి) ఆహా! పలుకు వెంటనే దశరథునియప్పు దీర్చుకొనుటకుఁగా జటాయువు "నే నుండఁగా నెక్కడికిరా పోయెదవు?" అనుచు రావణుని గద్దించి యంతరిక్షమునకు దుమికినాఁడు.

ద్వితీ—వీఁడుగో! రావణుఁడు రోషముచే గ్రుడ్లు గిఱ్ఱనఁ దిరుగఁగా వెనుకకు మళ్లినాఁడు.

ప్రథ—వీఁడుగో రావణుఁడు!

ద్వితీ—వీఁడుగో! జటాయువు.

ఇర్వురును—అన్నా! ఇదిగో! అంతరిక్షమున నాఁగినది యుద్ధము.

ప్రథ—కాశ్యప! కాశ్యప! చూడు, చూడు పక్షిరాజుసామర్థ్యము!

స్రగ్ధర—

తెక్కల్ జిక్కించి ప్రత్యర్థిని నెదురెదురై
 రేఁగి యాఁగించి పోరున్
ముక్కుందొప్పన్ దదంగంబులు చెనకుచుఁ బెన్
 ముట్టడిన్ జుట్టి వచ్చున్
ప్రక్కల్ గా నుక్కుముళ్లై వఱలు నఖములన్
 వ్రచ్చు వక్షంబు; దానన్
జెక్కల్ వజ్రాహతిన్ వ్రస్సినఁ బడు ధరపుం
 జెట్టుపల్ వోలె రాలన్.

ద్వితీయుఁడు—అయ్యో! సంక్రుద్ధుఁడై రావణుఁడు ఖడ్గముచేఁ బక్షీశ్వరుని దక్షిణాంస దేశమును నఱకెను!

ఇర్వురును—అయ్యయ్యో! మహనీయుఁడు జటాయువు పడిపోయెనుగదా!

ప్రథ—అయ్యో! కష్టము! ఈమహనీయుఁడు జటాయువు!

ఉ. ఆటకు వచ్చు నెమ్మివలె
నారసె వైరిని, శక్తి మీఱి పో
రాటము సల్పె నంతకు భ
రం బగు నంతకు, దీప్ర మైన నై
శాటుని తేజమున్ గసిమ
సంగె, గజేంద్రము పెల్లగింపఁగా
నాటవికద్రుమంబు పడు
నట్లు ధరాస్థలిం గూలె నయ్యయో!

ఇర్వురును—ఈమహనీయునకు స్వర్గ మబ్బును గాక!

ప్రథముఁడు—కాశ్యప! పోవుదము రమ్ము! ఈవృత్తాంతమును రాములవారికి విన్నవింతము.

ద్వితీయుఁడు—సరి! ముఖ్య మది!

[నిష్క్రమించిరి.]

ఇది విష్కంభము

(అంతఁ గాంచుకీయుఁడు ప్రవేశించును)

కాంచుకీ—ఎవరోయి యిక్కడ, కాంచన తోరణద్వారమును గాపాడువారు ?

ప్రతీహారి—(ప్రవేశించి) అయ్యా ! నేను విజయను. ఏమి చేయాలి?

కాంచుకీయుఁడు—విజయా ! విన్నవించు, విన్నవించు, భరతకుమారునికి; " రామదర్శనార్థము జనస్థానమునకు వెడలిన సుమంత్రులవారు వీరుగో తిరిగివచ్చినా " రని.

ప్రతీ—అయ్యా ! సుమంత్రులవారు వెళ్లిన పని చేసుకునే వచ్చినారా ?

కాంచుకీ—అమ్మా ! నే నెఱుఁగను.

గీ. హృదయగతమైన శోకాగ్ని యెగయఁదట్టె
నేమొకో ! వారిమో మెంతయేని వాడె !
వచ్చినారు సుమంత్రులవారు; కాని
వారిఁ గనఁగానె నామది వ్యాకులపడె.

ప్రతీ—అయ్యా ! ఇది వినేటప్పటికి నా హృదయము కొట్టుకొంటున్నది !

కాంచుకీ—అమ్మా! ఇప్పు డిక్కడ నెందు కాఁగెదవు? పోయి శీఘ్రముగా విన్నవింపుము.

ప్రతీ—అయ్యా! ఇదుగో వెళ్లి విన్నవించు కొంటాను. (నిష్క్రమించును.)

కాంచుకీ—(చూచి) ఓహో! ఇదిగో భరత కుమారులవారు, సుమంత్రులవారు వచ్చి రన్న కుతూహలముచే హృదయ ముప్పొంగఁగా వల్కలోత్తరీయమునుగూడ వైచికొనకయే, చిత్రజటాపుంజపింజరితశిరస్కు లై యిట్లే వచ్చుచున్నారు!

చ. సకలజగజ్జనప్రణుత
సద్గుణవర్గుఁడు సూర్యవంశదీ
పకుఁ డమరేంద్రసన్నిభుఁడు
వైరికులాంతకుఁ డన్నయాన ద
ప్పక సకలావనీవలయ
పాలనపుంబని పూనుకొన్నవాఁ
డకలుషుఁ డేన్గుగున్నవలె
నల్లదె మా భరతుండు వచ్చెడున్.

(అంత భరతుఁడు, ప్రతీహారియుఁ బ్రవేశింతురు.)

భరతుఁడు—విజయా! అట్టులా? సుమంత్రులవారు విచ్చేసిరా?

గీ. ఆర్యదర్శనమునకు నే నరిగి తొలుతఁ
బడసి వచ్చితి శపథముఁ బాదుకలను
జనమనోబుద్ధినయనరంజనుని రాము
మరలఁ గని వచ్చినారె సుమంత్రు లిపుడు?

కాంచుకీ-(చేరఁబోయి) బాబుగారికి జయము.

భరతుఁడు—సుమంత్రులవా రిప్పు డెక్కడ నున్నారు?

కాంచుకీ-వీరుగో కాంచనతోరణద్వారమున.

భర—అట్లేని శీఘ్రముగాఁ దోడ్కొని రావలెను.

కాంచుకీ—బాబుగారి సెలవుప్రకారము.

(నిష్క్రమించిరి.)

(అంత సుమంత్రుఁడు, ప్రతీహారియుఁ బ్రవేశింతురు)

సుమం—(సశోకముగా) కష్ట మయ్యో! కష్టము!

ఉ. ఉంటిన్ నేనె నృపాలసత్తముని మృ
త్యుప్రాప్తినాఁ దగ్గమై
కంటిన్ నేనె నృపాలబాలకుల దుః
ఖప్రాప్తియుఁ బిమ్మటన్
వింటిన్ నేఁటికి నేనె రాఘవునితో
వేర్పాటు భూపుత్త్రికి
ట్లుంటన్ నన్ గుణమట్లు దోఁచియుఁ జిరా
యుష్యంబు బాధించెడున్.

ప్రతీహారి—(సుమంత్రు నుద్దేశించి) విజయం చెయ్యండి! అయ్యా! ఇరుగో యేలినవారు! సమ్ముఖానికి దయచేయండి!

సుమం—(చేరఁబోయి) బాబూ! జయము!

భరతుఁడు—నాయన! చూచితిరా మీరు లోకావిష్కృతమగు పితృస్నేహమును? చూచితిరా ద్విధాభూత మగు నరుంధతీ చరిత్రమును? చూచితిరా నిష్కారణావహితవనవాసమగు సౌభ్రాత్రమును?

(సుమంత్రుఁడు చింతిలుచు నూరకుండును.)

ప్రతీహారి—బాబుగారుగదా! అయ్యగారిని అడుగుతున్నది?

సుమం—అమ్మా! ఏమి? నన్నా?

భర—(స్వగతము) ఆయాసము అధికముగా నున్నది! సంతాపముచే భ్రష్టహృదయులుగా ఉన్నారు! (ప్రకాశము) నదిగ్రామవనుండి తిరిగివచ్చి తిరా మీరు?

సుమం—నాయన! నీ యానతిచొప్పున రామదర్శనార్థము జనస్థానమునకు వెడలినవాఁడను నదిగ్రామవనుండి యెట్లు తిరిగివత్తును?

భర—వారు కోపముచేఁ గాని, లజ్జచేఁగాని మీకు సమ్ముఖ మీయలేదా యేమి?

సుమం—నాయనా!

గీ. కోప మేల వినీతులకును గలుగును?
లజ్జ యేల స్థిరస్వాంతులకుఁ గలుగును?
వార లచ్చట నాయనా! లేరు; నేను
శూన్యమగు తపోవనమునే చూచినాఁడ!

భర—అయితే వా రెక్కడికి వెళ్లినట్లు విన వచ్చెను?

సుమం—కిష్కింధ యని వానరనివాస దేశము గలదు గదా! అక్కడికి వెడలి రని విన వచ్చెను.

భర—అన్నా, వానరులు మానవుల తారతమ్యమర్యాదల నెఱుఁగనివారుగదా! ఇక్కట్లు పడుచు నక్కడ నివసించుచుందురు.

సుమం—నాయనా! తిర్యగ్జాతు లయినను వానరు లుపకారము నెఱిఁగి వర్తింతురు.

భర—నాయనా! అది యెట్లు?

సుమంత్రుఁడు—

గీ. అన్నయగు వాలి రాజ్యమ్మునందునుండి
బడలుపఱిచి సుగ్రీవుని వెడలనడిచె
నాలిఁ గోల్పోయి పర్వతమందు నుండి
కావఁబడెఁ దుల్యదుఃఖుఁడు గాన యతఁడు.

భర—నాయనా! తుల్యదుఃఖుఁ డంటిరే! అది యెట్టిది?

సుమం—(ఆత్మగతము) అయ్యో! అంత యును జెప్పివేసితినే నేను! (ప్రకాశము) నాయనా! ఏమియు లేదు. ఐశ్వర్యభ్రంశముచేత నగు నవమాన తను నేను బేర్కొంటిని.

భర—నాయనా! దాఁచుచుంటిరా? స్వర్గస్థు లయిన మహారాజుగారియడుగులతోడని యొట్టు వెట్టుచున్నాను. మీరు సత్యమును మఱుఁగు పఱుపరాదు.

సుమం—ఏమిగతి! వినుము.

ఆ. మునిజనావనమునఁ బెనువైర మొదవెను
రామచంద్రునకును రావణునకు.
మాయఁ బూని దాన మాయమ్మ సీతమ్మ
నయ్యయో! హరించె నయ్య! వాఁడు.

భర—ఏమీ! హరించెనా?

(మోహముం బొందును.)

సుమం—ఊఱడిల్లుము; ఊరడిల్లుము.

భర— (ఊఱడిల్లి) అయ్యో! కష్టము!

ఉ. చేరువ లేరు బాంధవులు,
చెందె దివంబును గన్నతండ్రి, కాం
తారములందుఁ బెక్కులు వె
తల్ పడుచుర్వి వసియించు టాయె, నీ
తీరగు సంకటంబున స
తీవిరహంబును గల్గె, నార్యుఁ డ
య్యో! రహిఁ బాసె మబ్బుమఱుఁ
గొందిన చందురుమాడ్కి నిత్తఱిన్.

అయ్యో! యిప్పు డేమి చేయుదును? కానీ! తెలిసికొన్నాను. నాయనా! మీరు నన్ను వెన్నాడుఁడు.

సుమం—బాబు సెలవుప్రకారము.

(ఇర్వురును బరిక్రమింతురు.)

సుమం—నాయనా! పోవలదు; పోవలదు. ఇది దేవేరుల చతుశ్శాల.

భర—ఇక్కడనే నాకుఁ బని కలదు. ఓ! ఎవ రిక్కడ? ప్రతీహారీ!

ప్రతీహారి—(ప్రవేశించి) జయము బాబులు గారికి! నేను విజయను.

భర—విజయా! నారాకను అమ్మగారికి తెలుపుము.

ప్రతీ—ఏ అమ్మగారికి తెలిపేదీ?

భర—నేను రాజు గావలె నని కోరుకొను నమ్మగారికి.

ప్రతీ—(ఆత్మగతము) అయ్యో! ఏమిటో కదా! (ప్రకాశము) దొరా! చిత్తము!

[నిష్క్రమించును.]

(అంతఁ గైకేయియు, ప్రతిహారియు వత్తురు)

కైకే—విజయా! నన్ను చూడడానికి భరతుడు వచ్చినాడా?

ప్రతీ—అమ్మా! అవును. రామబాబులుగారి దగ్గిరనుంచి సుమంత్రులవారు వచ్చినారు. వారితో కూడా భరతబాబులు అమ్మగారిని దరిసించడానికి వచ్చి తమతో మనవిచేయు మన్నారు.

కైకే—(స్వగతము) అది ఏదో తుట్ట వెళ్ల బెట్టి, నన్ను నిందించడానికి వచ్చినాడు భరతుడు.

ప్రతీ—అమ్మా! బాబులు రావచ్చునా?

కైకే—పో! తోడుకొనిరా!

ప్రతీ—అమ్మా! అట్లాగే. (పరిక్రమించి చూచి) జయము బాబులుగారికి! దయచెయ్యండి బాబులు!

భర—విజయా! ఏమి తెలిపితివా?

ప్రతీ—ఆహా! తెలిపినాను.

భర—అట్లయితే లోనికిఁ బోవుదము.

(ప్రవేశింతురు.)

కైకే—బిడ్డా! విజయ చెప్పినది రాముని దగ్గరనుంచి సుమంత్రులు వచ్చినా రని.

భర—అంతకంటె హెచ్చుముచ్చటను నివేదించుకొనుచున్నాను మాయమ్మగారికి.

కైకేయి—బిడ్డా! ఏమి కౌసల్యను, సుమిత్రనుకూడా పిలుతునా?

భర—వారు వినవలసినదిగాదమ్మా అది!

కైకేయి—(ఆత్మగతము) అమ్మా! ఏమిటో గదాఅది! (ప్రకాశము) చెప్పు నాయనా!

భరతుఁడు—వినుము.

ఆ. అమ్మ! నీయనుజ్ఞ నాత్మరాజ్యంబు వ
ర్జించి యడవులందుఁ జేరె నెవ్వఁ;
డతనిభార్య సీత యపహృత యయ్యె; నిం
డారె నమ్మ, నీమనోరథంబు!

కైకేయి—అమ్మో!

భరతుఁడు—

గీ. అమ్మయో! యున్నతమనస్సమంచితులకు,
సత్త్వమహితుల, కిక్ష్వాకుసంభవులకు
డాపరించితి వీవు గోడలవు తల్లి,
కలిగెఁ గాంతాపహరణసంకటముగూడ!

కైకేయి—(ఆత్మగతము) కానీ! ఇదీ సమయము చెప్పడానికి! (ప్రకాశము) నాయనా! నీవు ఎరుగవా మహారాజులుంగారిశాపమును?

భర—ఏమీ! మహారాజుగారికి శాపము గలదా!

కైకేయి—(సుమంత్రునితో) అయ్యా! సవిస్తరముగా చెప్పండి!

సుమం—తమ సెలవుప్రకారము. నాయనా! వినుము. పూర్వము మహారాజుగారు వేఁటకు వెడలియుండఁగా నొకసరస్సునందుఁ గలశమును ముంచుధ్వని వనగజబృంహితమువలె వినవచ్చెను. అది వనగజబృంహితమేయనుకొని శబ్దవేధిశరముచే మహారాజులుగారు కొట్టిరి. కన్నులులేని యొక మహర్షిని గన్నుగాఁ గాపాడుచున్న కన్నకొడుకొకఁడు దానిచేఁ జంపఁబడెను.

భర—చంపఁబడెనా? పాపము! అయ్యో! పాపము! ఆపై! ఆపై!

సుమం—అంత నట్లు చనిపోయినకొడుకును జూచి,

ఆ. సత్యభాషి యైన సంయమి యాతఁడ
 ష్టేడ్చి యేడ్చి తుదకు నిట్టు లనియె
 ఓయి! నాకుఁబోలెనుసు ఉడుగునుగాక
 నీకుఁగూడఁ బుత్త్రశోకముననె. అని.

భర—అయ్యో! యిది యాపత్తుగదా?

కైకేయి—నాయనా! ఇట్టిస్థితి తటస్థించే టందు కా మహర్షిశాపము, నాపై అపరాధము

మోపి చిరంజీవి శ్రీరామున్ని అరణ్యావాసమునకు అంపినది. అంతేకాని నేను రాజ్యలోభముచేత చేసినపని గాదు. తప్పించుకోరాని దామహర్షి శాపము. పుత్రవిప్రవాసము సంభవించకపోతే నెరవేరదు.

భర—అయితే, పుత్రవిప్రవాస మంటివి; ఎవ రయినను సమానమేకదా! అరణ్యమునకు నన్నే యేల పంపకపోయితివి?

కైకేయి— నాయనా! మేనమామగారి యింట్లో ఉన్నావు గావున నీవిప్రవాసము స్వాభావికముగానే ఏర్పడిఉన్నది.

భర—అయితే, పదునాలుగేండ్లని యీ విప్రవాసమునకు హద్దేల పెట్టవలెను?

కైకేయి—నాయనా! ఆ బెడదలో నా మనసు చెదరిపోయింది. పదునాలుగునాళ్లు అన బోయిన నా నోటినుండి పదునాలుగు యేళ్లు అని మాట జారింది.

భర—ఇందు బాగుగా ఆలోచింపవలసిన సంగతిసందర్భము లున్నవి. అయితే ఇది గురుజనమున కెఱుకపడినదా ?

సుమం—నాయనా! వసిష్ఠవామదేవప్రభృతులు దీని నెఱుఁగుదురు. వారు దీనిని సమ్మతించిరి.

భర—అన్నా! వారు త్రైలోక్యసాక్షులు గదా! అబ్బా! మాయమ్మ యనపరాధురాలు! అమ్మా! అన్నగారిమీఁది యధికభక్తిచే దుస్సహక్రోధమున నిన్ను దూషించితిని! నన్ను మన్నింపవలెను. దాని నెల్ల మఱచిపోవలెను. అమ్మా! అభివాదనము చేయుచున్నాఁడను.

కైకేయి—కన్నతల్లి యెవతె నాయనా బిడ్డ తప్పును మన్నించకుండా ఉండేది ? లే, లెమ్ము; ఇందులో తప్పేమి ఉంది ?

భర—అనుగృహీతుఁడను. అమ్మా! సెలవడుగుకొనుచున్నాఁడను. ఇప్పుడే నేను ఆర్యునకు సాహాయ్యమరుగుటకై రాజమండలమునెల్ల సన్నాహపఱిచెదను. ఇదిగో! ఇప్పుడే నేను !

గీ. సింధుతీరంబు మదసింధురాంధకారి
తంబు, సైన్యౌఘ శిబిరసద్ధం బొనర్తు
సాగరము రావణునితోడ సమముగాఁగ
గ్లానిఁ బొందింతు సైన్యలంఘనముచేత.

ప్రతీ—(ప్రవేశించి) జయము బాబుగారికి! ఈ వృత్తాంతము విని పెద్దదొరసానిగారు మూర్ఛపోయినారు!

కైకేయి—అయ్యో!

భర—ఏమీ! మూర్ఛపోయినారా?

కైకేయి—రా, నాయనా! అమ్మను ఓదార్చుదాము.

భర—అమ్మగారి సెలవుప్రకారము.

[అందఱు నిష్క్రమించిరి.]

ఇది షష్ఠాంకము

ప్రతిమా నాటకము

సప్తమాంకము

[అంతఁ దాపసుఁడు ప్రవేశించును]

తాపసుఁడు—నందిలక! నందిలక!

నందిలకుఁడు — (ప్రవేశించి) అయ్యా! ఇదిగో ఉన్నాను.

తాప—నందిలక! కులపతులవా రాజ్ఞాపించుచున్నారు. "స్వదారాపహ ర్తయు, త్రైలోక్యవిద్రావణుఁడును నగు రావణుని నాశపఱిచి, రాక్షసగణ విరుద్ధవ ర్తనుఁడును, గుణగణవిభూషణుఁడును నగు విభీషణుని నభిషిక్తునిఁ జేసి దేవదేవర్షి సిద్ధవిమల చారిత్ర యగు సీతాదేవిని దోడ్కొని ఋక్షరాక్షసవానరముఖ్యులతోఁ బరివృతుఁడై శరద్విమల చంద్రునివలె నభిరాముఁడై శ్రీరామచంద్రుఁ డిక్కడి కిదె యరు దెంచి నాఁడు. కావున నిప్పు డీయాశ్రమపదమున మన విభవమునకుఁ దగి

నంతమట్టున నేవేవి సత్కారసన్మానములు గావింపవలెనో యవియెల్లఁ గావింపవలసినది" అని.

నంది—అయ్యా! అంతా సిద్ధమయింది. కాని—

తాప—ఏ మది ?

నంది—ఇక్కడ విభీషణ సంబంధులు రాక్షసులుకూడా ఉన్నారుగదా! వారి భక్షణాలను గురించి కులగురువులవారి సెల వేమో తెలుసుకోవలెను.

తాప—అది యెందుకు ?

నంది—వారికి కల్లుకుట్లు మొదలయినవి కావలె గాదండీ!

తాప—ఆఁగు. ఆఁగు. దానికై నీ వాత్రపడ నక్కఱలేదు. రాక్షసు లిప్పుడు విభీషణవిధేయులు గదా!

నంది—రాక్షసజనానికి దణ్ణాలు !

(నిష్క్రమించును.)

తాపసుఁడు—(చూచి) అదే! రామచంద్రుల
వారు! ఆహా!

మ. జయమోభూవర! నీకు నింక నెవఁడున్
శత్రుండు లేకుండుతన్
గయి సేయంబడుఁగాక నీ కరుణ నే
కచ్ఛత్రమై యుర్వి, యం
చయ మగ్గించుచు మానవు లుత్సుకతఁ గొం
డాడన్ విమానంబుమై
మయి డిగ్గంగ ధరాతలంబునకు రా
మస్వామి విచ్చేసెడున్.

జయము! దేవా! జయము! [నిష్క్రమించును.]

ఇది మిశ్రవిష్కంభము

(అంత రాముఁడు ప్రవేశించును.)

రాముఁడు—ఓహో!

చ. జ్వలితబలప్రతాపుఁ డగు
వైశ్రవణున్ బరిమార్చి సద్గుణో
జ్జ్వలను విశుద్ధవర్తనను
జానకిఁ దోడ్కొని, తప్పకుండఁగాఁ

జలుషంగఁ బూనినట్టి గురు
శాసనముల్ గడముట్టఁ జల్పి, నేఁ
గలయఁగఁ జొచ్చితిన్ మరలఁ
గాననమానినివాస దేశముల్.

తాపసాంగనల నభివాదించుటకు లోపలి కరిగి వైదేహి జాగుచేయుచున్నదిగదా! (చూచి) ఇదిగో వైదేహి!

క. చెలి! కోడల! బిడ్డా! మై [వునన్
థిలి! యని వయసునకుఁ దగిన తెఱఁగు చన
బిలుచుచుఁ దోడ్తో వహానుల
మెలుతలు రా వచ్చుచుండె మెల మెల్లనగాన్.

(పిదప సీతయుఁ, దాపసియుఁ బ్రవేశింతురు.)

తాపసి—చెలీ! ఇరుగో నీయజమానులు. వారిని చేరబో; నిన్ను ఒక్కర్తెనుగా జూడజాలను.

సీత—ఔను. ఇప్పటికీ నాకు నమ్మిక కలుగ నట్టే ఉన్నది. (చేరఁబోయి) ఆర్యపుత్త్రులకు జయము.

రాముఁడు—మైథిలీ! గుర్తింపఁగలవా? మనము పూర్వ మున్న జనస్థానముసుమా ఇది! నీకుఁ దలఁపునకు వచ్చుచున్నవా, ఇక్కడ బిడ్డలం బోలెఁ బెంచిన వృక్షము లివి?

సీత—తెలుసుకున్నాను, తెలుసుకున్నాను ఆకులను అందుకొని క్రిందికి చూడదగివుండే గున్న మొక్కలిప్పుడు ఆకు లందక తల పైకెత్తి చూడ వలసిన వయినవి.

రాముఁడు—అవును. మిట్టను బల్లముగాను, బల్లమును మిట్టనుగాను జేయుచుండునుగదా కాలము! మైథిలీ! స్మరింతువా? ఈసప్తపర్ణతరువుక్రిందఁ దెల్లవల్వలఁ దాల్చినభరతునిఁ జూచి లేళ్లగుంపు భయపడి పాఱిపోయెను!

సీత—ఆర్యపుత్త్రి! బాగా జ్ఞాపక మున్నది.

రాముఁడు—ఇదిగో! మనతపస్సునకు సాక్షియయిన పెద్దచెఱువు. ఇక్కడ మనము గూర్చుండి

నాయనగారికి శ్రాద్ధతర్పణవిధివిషయమును జింతించుచుండగాఁ గాంచనపార్శ్వమనుమృగము గానవచ్చెను.

సీత—ఆర్యపుత్త్రా! వద్దు వద్దు. ఈవిషయమెత్తవద్దు. (భీతిచే వణఁకును.)

రాముఁడు—వలఁదు. గజిబిజి పడవలదు. ఆకాలము గడచిపోయినది. (దిక్కులను జూచి) అరె! ఏమి టిది?

ఉ. గాలికి రేఁగి లోద్రసమ
గౌరముగా దెస లెల్లఁ గ్రమ్మెఁ గెం
ధూళులు; శంఖనాదముల
దొందడిఁ దప్పెటమ్రోఁతసందడిన్
వాలుభటాళి సింహవిర
వంబులడంబునఁ గాననంబు గ
గ్గోలయి రాజధాని యను
కోఁదగినట్లు రహించె నేలొకో?

లక్ష్మ—(ప్రవేశించి) జయము! ఆర్యునకుం. అన్నా!

ఆ. భ్రాతృవత్సలుండు భరతుండు వాఁడుగో!
అన్న! నిన్నుఁ జూడ నాసపడుచు
నరుగుదెంచె ముగ్గు రమ్మలతోడను
బహుళ మైన సైన్యభరముతోడ!

రాముఁడు—వత్స! లక్ష్మణా! అట్టులా! భరతుఁడు వచ్చెనా?

లక్ష్మ—అన్నా! ఔను.

రాము—మైథిలీ! అత్తగారలతో వచ్చిన భరతునిఁ జూచుటకు నీచూడ్కులను విశాల పఱచుకొనుము.

సీత — ఆర్యపుత్త్ర! వాంఛించదగిన వేళకు భరతుడు వచ్చినాడు.

(అంత భరతుఁడు తల్లులతో వచ్చును.)

భరతుఁడు—

ఉ. హెచ్చిన మబ్బు లెల్ల నశి
యింప శరచ్ఛశి వెల్గునట్లు పై

వచ్చిన కుచ్చితంపుదొర
వస్థల వెల్లఁ దొలంగిపోవఁగా
నచ్చపుఁగీర్తితో వెలయు
నార్య సతీసహితుండ గనుంగొనన్
వచ్చితి నే నిదే స్వజన
వర్గముతోఁ బరమోత్సవంబునన్.

రాముఁడు—అమ్మలారా! అభివాదనము చేయుచున్నాఁడను.

అందఱు — దీర్ఘాయుష్మంతుడవు గమ్మ నాయనా! ప్రతిజ్ఞ నెరవేర్చుకొని క్షేమముగా మా కోడలితో నీవు రావడము చూచినాము! మాభాగ్యము పండినది నాయనా!

రాము—అనుగృహీతుఁడను.

లక్ష్మ—అమ్మలారా! అభివాదనము చేయుచున్నాఁడను.

అందఱు —దీర్ఘాయుష్మంతుడవు గమ్మ నాయనా!

లక్ష్మ—అనుగృహీతుఁడను.

సీత—అమ్మలారా! మొక్కుతున్నాను.

అందఱు—దీర్ఘసుమంగలివి గమ్ము మా తల్లీ!

సీత—అనుగ్రహము.

భర—ఆర్య! అభివాదనము చేయుచున్నాఁడను. నేను భరతుఁడను.

రాము—రా రమ్ము! వత్స! ఇక్ష్వాకుకుమార! స్వస్తి. ఆయుష్మంతుఁడ వగుము.

ఉ. డగ్గఱ కేఁగుదేరుమ! వె
 డందకవాటము తీరు పేరురం
బొగ్గుమ! నీ సుదీర్ఘభుజ
 యుగ్మమునన్ నను నిండుఁగౌఁగిటన్
బిగ్గ గ్రహింపుమా! వెలయు
 నెమ్మొగ మెత్తుమ! శోకవహ్నిచే
బొగ్గులు వాఱియున్న తను
 వున్ దనియింపుమ రమ్మ! తమ్ముఁడా.

భర—అనుగృహీతుఁడను. అమ్మా! అభివాదనము చేయుచున్నాఁడను, నేను భరతుఁడను.

సీత—ఆర్యపుత్త్రుంతో కలసిమెలసి చిరకాలము వర్ధిల్లుము.

భర—అనుగృహీతుఁడను. అన్నా! అభివాదనము చేయుచున్నాఁడను.

లక్ష్మ—రా రమ్ము! తమ్ముఁడా! దీర్ఘాయుష్మంతుఁడ వగుము. నన్నుఁ గౌఁగిలించుకొనుము.

(కౌఁగిలించుకొనును.)

భర—అనుగృహీతుఁడను. ఆర్యా! రాజ్యభారమును గైకొనుము.

రాము—వత్స! అది యెట్లు?

కైకే—నాయనా! ఈకోరిక చిరకాలము నుంచి కోరుకొంటూ ఉన్నదేగదా!

(అంత శత్రుఘ్నుఁడు ప్రవేశించును.)

శత్రుఘ్నుఁడు—

గీ. పలుతెఱంగుల వెతలు తఱ గలఁచెఁగాక
గుణములందుఁ దేజమునందుఁ గుంటువడఁడు

ఔర! మాయన్న! యారావణాంతకరుని
గాంచుటకు నామనసు తొందరించుచుండె.

(చేరఁబోయి)ఆర్య! శత్రుఘ్నుఁడను నే నభి
వాదనము చేయుచున్నాఁడను.

రాము—రా రమ్ము! తమ్ముఁడా! స్వస్తి!
ఆయుష్మంతుఁడ వగుము.

శత్రు—అనుగృహీతుఁడను. ఆర్య! అభి
వాదనము చేయుచున్నాఁడను.

లక్ష్మ—స్వస్తి. ఆయుష్మంతుఁడ వగుము.

శత్రు—అనుగృహీతుఁడను. ఆర్య! వీరుగో
వసిష్ఠవామదేవులు ప్రకృతులతోఁగూడ నభిషేక
మును బురస్కరించుకొని మీదర్శనముఁ గోరు
చున్నారు.

శా. ఆరంగల్గు నదీనదౌఘముల తీ
ర్థాంబుల్ తపస్సంపదల్
జేరన్ దారయి తోడితెచ్చిరి మహా
ర్షిశ్రేష్ఠు! లాసింతు ర

వ్వారల్ దేవ! నవాభిషేకసలిల
ప్రచ్యోత సంసిక్తమై
నీరల్ దోఁచిన తమ్మిపూ వొరయు నీ
నెమ్మోము వీక్షింపఁగన్.

కైకే—నాయనా! పద! అభిషేక మంగీకరించు.

రాము—అమ్మా! సెలవు ప్రకారము.

(నిష్క్రమింతురు.)

(నేపథ్యమున)

జయ! దేవా! జయ! ప్రభూ! జయ! మహారాజా! జయ! భద్రముఖా! జయ! ఆర్యా! జయ! రావణాంతకా!

కైకే—ఇదుగో! పురోహితులు, కంచుకులు మానాయనను విజయఘోషము వెలయిస్తూ, ఆశీర్వదిస్తూ, పూజిస్తున్నారు.

సుమి—ప్రకృతులు, పరిచారకులు, సజ్జనులు మానాయనకు విజయమును వెలయజేస్తున్నారు.

(నేపథ్యమున)

ఓహో! జనస్థానవాసులారా! తపస్వులారా! వినుండు! మీరు వినుండు!

ఉ. శౌర్యమయూఖసంచయము
సంజ్వలితంబొనరించి లోకదు
ర్వార్యముగాఁగఁ గ్రమ్ముకొను
వైరిసమూహమహాంధకారముల్
సూర్యునిఁబోలెఁ బోకడఁచి
శుద్ధచరిత్రను సీతఁ గూడి ధీ
వర్యుఁడు రాముఁ డొప్పె విభ
వంబున నుర్వి జనాభిరాముఁ డై.

కైకేయి—ఆహా! మానాయనకు విజయ ఘోషణ వర్ధిల్లుతున్నది.

(అంత కృతాభిషేకుఁడై రాముఁడు సపరివారముగా ప్రవేశించును)

రాముఁడు—(ఆకాశమునకై చూచి) ఓ నాయనా!

చ. దివమువనుండియేని పరి
తృప్తిని జెందుమ! కుందు వీడుమా!
భవదనుచింతితం బయిన
ప్రాభవ మిష్టు లభించె నాకు, నే
నవనివిభుండ నైతి; నిఁక
నాదట సత్కృతభారవాహి నై
ప్రవిమలధర్మపద్ధతిని
బాలన సేయుదు నెల్లలోకమున్.

భరతుఁడు—

మ. సమకూరెన్ నృపసంజ్ఞ, మౌక్తికమయ
చ్ఛత్రంబు వెల్గొందె, మూ
ర్ధముపై దివ్యమణీకిరీట మొదవెన్,
రంజిల్లెఁ దీర్ఘాభిషే
కము, లోకుల్ ప్రణమిల్లుచుండిరి, కళా
కాంతుల్ విజృంభించె, వే
డ్కమదెంతయ్యెడు నూత్న చంద్రునటు చూ
డంజూడ నా కార్యునిన్.

శత్రుఘ్నుఁడు—

క. చందురుపొడుపున నిల దెలి
వందిన చందమున నార్యునభిషేకమునన్
గం దెల్లఁ బాసి ముందటి
యందమ్మున నస్మదన్వయము శోభిల్లెన్.

రాముఁడు—వత్స, లక్ష్మణ! నేను రాజ్యము నధిగమించితిని.

లక్ష్మణుఁడు—ఆర్యా! మా యదృష్టమున మీ రిప్పటికి అలరారుచున్నారు.

కాంచుకీ—(ప్రవేశించి) జయము! మహారాజులుంగారికి! వీరుగో విభీషణులవారు విన్నవించుకొనుచున్నారు. సుగ్రీవ నీల మైంద జాంబవద్ధనూమత్ప్రముఖులుగూడ వెంట వచ్చుచు విన్నవించుకొనుచున్నారు. 'మా యదృష్టమున మీరిప్పటికి అలరారుచున్నారు' అని.

రాము—"సహాయులయనుగ్రహమున నలరారుచుండె" నని వారికిఁ దెలుపుము.

కాంచుకీ — మహారాజులుంగారి సెలవు ప్రకారము.

కైకే— ధన్యురాల నయితినిగదా! ఈ యభ్యుదయమును అయోధ్యలోఁగూడ చూడఁ గోరుతున్నాను.

రాము—అమ్మా! చూడఁగలవు. (చూచి) అహో! ప్రభలచే నీవన మెల్ల భాస్కరుఁ డున్న దివలె వెలుంగుచున్నది. (ఊహించి) ఆహా! తెలిసినది. మింటిపయికి రావణవిమానమగు పుష్పకము వచ్చినది. స్మరించినంతనే వచ్చున ట్టీ విమానముతో నేర్పాటు గలదు. అయిన నిఁక నందఱు నారోహింతురుగాక!

(అందఱు నారోహింతురు.)

రాముఁడు—

గీ. ఇప్పుడే నే నయోధ్యకు నేఁగువాఁడ
బాంధవులు మిత్రులును దోడ బలసిరాఁగ,

లక్ష్మణుఁడు—

కాంత్రుతుగావుత మిపుడె నాగరులు నిన్నుఁ
దారకాన్వితు నుదయచంద్రమునిఁ బోలె.

భరతవాక్యము—

ఆ. సీతతోడ బంధుజాతంబుతోఁ బొంది
పొసఁగి రాముఁ డుర్విఁ బ్రోచినట్లు
ప్రోచుఁగాత మాతృభూమిని లక్ష్మస
మేతుఁ డగుచు మా మహీశ్వరుండు.

[ఎల్లరు నిష్క్రమింతురు.]

ఇది సప్తమాంకము.